

ALOYSIVS CERVINVS RAGVSINVS: VERONSKI STIHOVI¹

Vladimir Rezar

UDK: 821.124(497.5)-1.09Crijević Tuberon, L.
Izvorni znanstveni rad

Vladimir Rezar
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb
vrezar@ffzg.unizg.hr

Rad predstavlja omalen ciklus latinske poezije naglašene ljubavne intonacije što ga je oko 1480. sastavio *Aloysius Ceruinus Ragusinus*, poznatiji pod imenom *Ludouicus Ceruarius Tubero*, odnosno Ludovik Crijević Tuberon (1458.–1527.), autor historiografskog djela *Commentariorum de temporibus suis libri undecim*. S obzirom na to da se o ovim stihovima dosad nije znalo gotovo ništa, rad će pokušati odgovoriti na brojna pitanja, od problema »nestanka« i pronalaska stihova, preko analize njihova sadržaja i klasičnih pjesničkih utjecaja, do objašnjenja konteksta njihova nastanka i uvrštenja u veronski zbornik u kojem su pronađeni. U **Prilogu** se donosi izdanje stihova popraćeno hrvatskim prijevodom.

Ključne riječi: Ludovik Crijević Tuberon, latinska ljubavna poezija, ms. 1366 (Biblioteca Civica di Verona), Tideo Acciarini, Ivan Gučetić, Domizio Calderini, *Silvae* Papinija Stacija

¹ Ovaj rad posvećujem poštovanom akademiku Darku Novakoviću, svojem profesoru: on se pronalasku ovih stihova razveselio jednako kao i ja, a njegovi radovi o Tuberonovu i Gučetićeve latinskom pjesništvu uvelike su mi pomogli da ih bolje protumačim. Pristup arhivskoj građi višekratno mi je olakšala kolegica Paula Zglav (Državni arhiv u Dubrovniku), a nebrojene propuste u tekstu rada pomogla mi je ukloniti kolegica Irena Bratičević (Filozofski fakultet u Zagrebu): velika im hvala objema.

1. Uvod

Na putu da se proširi izvan Apeninskog poluotoka i osvoji najveći dio zapadnog europskog kulturnog prostora fenomen renesansnog humanizma je prije nego igdje drugdje prepoznatljivo zaživio na istočnoj jadranskoj obali, po gradskim središtima mletačkog dominija Stato da Mar i napose u Dubrovniku. O okolnostima koje su omogućile takav kulturni razvoj govoreno je nebrojeno puta, a jednako je tako višekratno istaknuto da je osim talijanskog – a on je bez premca – od svih ostalih europskih još samo hrvatski humanizam imao toliko kvantitativno i kvalitativno izražen *Quattrocento*, odnosno humanističku književnu produkciju tijekom petnaestog stoljeća.² Zanimljivo je pritom uočiti i to da je hrvatska kultura humanizma i renesanse, bez obzira na svoju prestižnost, zbog nepostojanja lokalnih tiskarskih centara u većoj mjeri nego na ostalim europskim prostorima ostala prvenstveno rukopisnom kulturom. Ta je okolnost odredila da uspješnost istraživanja ne samo književnih nego i širih intelektualnih pojava te za naše krajeve iznimno važne kulturne epohe uvelike ovisi o razini poznavanja stanja i sadržaja naše književne rukopisne baštine.

Kad je riječ o Dubrovniku, njegov je literarni *Quattrocento* znatno slabije materijalno dokumentiran književnim rukopisnim spomenicima negoli je to slučaj s njegovom renesansno-humanističkom književnošću u sljedećem stoljeću. O najstarijim dubrovačkim latinskim zbirka ljubavnog pjesništva Vuka Bobaljevića, Petra Menčetića i Ivana Gučetića, o elegantnoj epistolarnoj korespondenciji Junija Gradića s polovice, ili pak o prvim prijevodima Demostenovih govora s grčkog na latinski Miha Gradića s kraja petnaestog stoljeća, danas se može samo nagađati na temelju posrednih vijesti. Svaki, pa i najmanji pomak u poznavanju tog segmenta dubrovačke baštine predstavlja stoga važan doprinos upotpunjavanju slike o intelektualnim i kulturnim prilikama u razdoblju koje je prethodilo procvatu naše najplodnije renesansno-humanističke književne sredine. Činjenica je, s druge strane, da su pronalasci zagubljenih fragmenata najranije faze humanističke književnosti, unatoč kontinuiranim naporima i svakim danom sve snažnijoj digitalnoj podršci koja ta istraživanja olakšava, razmjerno rijetki. Utoliko će se zato lakše primijetiti da godina 2022. u kontekstu rasvjetljavanja dubrovačkog kulturnog *Quattrocenta* predstavlja iznimku i ugodno iznenađenje.

Naime, sredinom 2022. nemalu je pažnju privukla vijest da je u Dubrovniku pronađena početkom dvadesetog stoljeća djelomično filološki obrađena, a zatim desetljećima zagubljena i bezuspješno tražena vrijedna rukopisna latinsko-talijanska pjesnička zbirka iz sredine petnaestog stoljeća, najstarija takve vrste sastavljena na slavenskom jugu, iz pera talijanskog humanista na službi u dubro-

² Cf. Jozef IJsewijn, *Companion to Neo-Latin Studies (Part I): History and Diffusion of Neo-Latin Literature*, Leuven University Press, Leuven, 1990, 92–93.

vačkoj kancelariji Ivana Lovre Regina.³ Gotovo istovremeno uočeno je i javnosti predstavljeno dosad potpuno nepoznato, a neponovljivo lijepo latinsko pismo znamenitog talijanskog antikvara Cirijska iz Ancone upućeno dubrovačkom trgovcu Božu Nalješkoviću iz 1443., nimalo manje važno za poznavanje dubrovačkih kulturnih prilika i jačajućeg ozračja humanizma polovinom petnaestog stoljeća.⁴ S ovim otkrićem ukorak stigao je i pronalazak dosad nepoznatog latinskog pisma o Epidauru dugogodišnjeg dubrovačkog učitelja, Talijana Danielea Clarija, upućenog dubrovačkom nadbiskupu Giulianu Maffeiju: sa svim atributima vrhunske renesansne epistolografske produkcije ono slikovito svjedoči o razini humanističke edukacije dostupne dubrovačkoj mladosti na koncu petnaestog, odnosno na pragu šesnaestog stoljeća.⁵

Napokon, na samom izmaku 2022. iz posvemašnjeg je mraka na svjetlo dana izašao još jedan dugo skrivani biser dubrovačke ranohumanističke poezije, iz niza onih o čijem se postojanju i sadržaju uglavnom samo nagađalo. Za razliku od ranije spomenutih tekstova, ovdje se radi o rukopisnom književnom spomeniku kojemu je autor rođeni Dubrovčanin: omalen ciklus naglašene ljubavne intonacije oko 1480. sastavio je i potpisao *Aloysius Ceruinus Ragusinus*. U miscelaneju veronske provenijencije, među prigodnom latinskom poezijom veronskih humanista, njih čak tridesetak, našlo se mjesta za pjesništvo kasnijeg dubrovačkog opata i autora opsežne povijesti svojega vremena (*Commentariorum de temporibus suis libri undecim*) poznatijeg pod imenom *Ludouicus Ceruarius Tubero*, odnosno Ludovik Crijević Tuberon (1458.–1527.).

Kao što je prije četvrt stoljeća pronalazak glasgowskih stihova pokazao Marka Marulića u sasvim drugačijem svjetlu negoli su našeg najutjecajnijeg humanističkog autora predstavljali njegovi dotad poznati tekstovi nabožne tematike, i ovaj mladenački poetski ogled mijenja sliku o dubrovačkom benediktincu kojeg je u europskim razmjerima svojedobno proslavila isključivo njegova vrhunska latinska proza. Na humanističku je pozornicu ipak najprije stupio kao latinski pjesnik, na posve neočekivanu mjestu: u Katulovoj rodnoj Veroni, i u vrijeme kad najistaknutiji lokalni humanist *Domitius Calderinus Veronensis* doseže zenit filološke slave komentarima uz rimske pjesnike srebrnoga vijeka, napose Publija Papinija Stacija. Teško je zato oteti se dojmu da Dubrovčaninova tužaljka za mrtvim slavujem i ljubavni jadi opjevani stihovima što odzvanjaju poezijom Katula i Stacija nisu tek slučajan uljez u zborniku suvremene veronske humanističke poezije: dapače, čini se da su upravo za taj intelektualni ambijent bili i skladani.

³ Borna Treska, »U Dubrovniku pronađen rukopis najstarije pjesničke zbirke na slavenskom jugu«, *Vijenac*, 745 (2022), 12–13.

⁴ Irena Bratičević, »Pismo Cirijska iz Ancone Dubrovčaninu Božu Nalješkoviću«, *CM XXXI* (2022), 153–169.

⁵ Neven Jovanović, »Pismo Danielea Clarija dubrovačkom nadbiskupu o Epidauru, 1505.«, *CM XXXII* (2023), 81–118.

2. Tuberon pjesnik

Vijesti da *dubrovačkom Salustiju*, kako je Tuberona nazvao Appendini, ni latinsko pjesništvo nije bilo strano, dolaze već iz pera njegovih sugrađana i suvremenika. Kao autora latinske poezije spomenuo ga je njegov dalji rođak, *poeta laureatus* Ilija Crijević: vjerojatno negdje između 1511., kad je i sam postao svećenikom, i smrti 1520. Ilija je napisao pjesmu u kojoj brani svećenike pjesnike i nabožnu poeziju, a samim tim i pjesništvo kakvom se i sam napokon posvetio.⁶ Hvaleći tako Lina, Orfeja, Mojsija, Davida, Joba, Prudencija, Sedulija, Juvenka, Paulina iz Nole i Baptistu Mantovanca kao primjere onih kojima pobožnost nije narušila ljepotu Muze, Crijević je niz završio distihom posvećenim Tuberonovoj poeziji (*Ad Carum*, vv. 35–36):

Num, rogo, braccatus non molle poema togatum
Tonsus et absurda Tubero voce canit?

Pitam te, pjeva li svećenik neskladnu latinsku pjesmu
Tuberon? Je li mu glas habit poružnio grub?

Iako je najpoznatiji dubrovački književni biograf Serafin Marija Crijević polovinom 18. st. ovaj metaforom obojen distih protumačio kao zajedljivu Ilijinu primjedbu o upitnoj kvaliteti Tuberonove poezije (*Poeticae etiam eum vacasse, sed irrita conatu iratisque Musis*), ne bi trebalo biti sumnje da je Ilija ovim riječima učinio upravo suprotno, odnosno da je uputio pohvalu svojem prezimenjaku, stavivši ga uz bok velikim imenima religioznog pjesništva.⁷ Bez obzira na to što jednoznačno tumačenje simbolike opozicije *Tubero braccatus – poema togatum* nije lako dosežno, intonacija čitave pjesme i kontekst u kojem je Tuberon spomenut sugerira da bi se pohvala mogla odnositi na Tuberonovu nabožnu poeziju, o kojoj do danas nema drugih vijesti.

I dok je Ilija Crijević eksplicitno potvrdio da je Tuberon osobno skladao latinske pjesme, latinski epigram Damjana Beneše, mlađeg suvremenika upravo spomenutih Dubrovčana, implicitno sugerira da je Tuberon bio i odličan poznavatelj klasične rimske poezije. Sastavivši svoju pjesmu oko 1515. kao pohvalu

⁶ Pjesma *Ad Carum* nalazi se na samom kraju autografnog rukopisa Ilije Crijevića (*Vat. Lat.* 1678, ff. 212v–213v) i svojim položajem sugerira da je se može ubrojiti među posljednje Crijevićeve pjesničke radove. Sadržaj rukopisa objavljen je u: Darko Novaković, »Autografi Ilije Crijevića I: Vat. lat. 1678«, u: *Hrvatska književna baština III*, ur. D. Fališevac, J. Lisac, D. Novaković, Ex libris, Zagreb, 2004, 9–251. Prema Novakoviću izdanju tekst Crijevićevih pjesama objavljen je i na mrežnim stranicama CroALA.

⁷ Serafin Marija Crijević, *Bibliotheca Ragusina* (sv. 1), prir. Stjepan Krasić, JAZU, Zagreb, 1975, 44. O svemu više u poglavlju 7. ovoga rada.

velike učenosti dubrovačkog opata i historiografa, Beneša ju je u humanističkoj maniri naglašeno impregnirao aluzivnim rječnikom da učenog čitatelja brzo podsjeti na poeziju rimskih autora.⁸ Pritom je od adresata zatražio i mišljenje o svojem uratku, podsjeća li ga išta na Katula i Horacija, a nije teško zamisliti da je na svoju pjesničku poslanicu očekivao – a moguće i dobio – i adekvatan Tuberonov pjesnički odgovor:

Neu cęles modo de meis Camęnis
 Quid, doctissime, senseris: Catullum
 An quicquam redolent, Horatiumue?

No prva je i dosad jedina potvrda Tuberonove pjesničke produkcije došla ipak u obliku pet prigodnih epigrama koje je sastavio kao epitafe za glasovite napuljske humaniste Jacopa Sannazara i Giovannija Pontana. Ti stihovi, njih trideset u svemu, prate Tuberonovo pismo iz 1526. upućeno Sannazarovoj životnoj družici Cassandri Marchese, a završili su u epistolarnom zborniku s ostalom Sannazarovom korespondencijom (Österreichische Nationalbibliothek, cod. 9737e). Pronašao ih je i 1951. u monografiji o Sannazaru objavio Antonio Altamura, no ostali su potpuno nepoznati našoj književnoj historiografiji sve do 2000., kad ih je domaćoj publici predstavio Darko Novaković.⁹ Epigrami su, zajedno s popratnim pismom, privukli pozornost ponajviše kao bizaran slučaj oplakivanja smrti tada još živog talijanskog pjesnika, jer Sannazaro je umro 1530., čak nadživjevši pjesnika koji ga je prerano ožalio. Riječ je pritom o konvencionalnim stihovima iskazivanja pažnje, u kojima, kako ocjenjuje Novaković, »rutina zasjenjuje osobni doživljaj«. Ipak, i takvi su posvjedočili autorovo dobro poznavanje klasičnih pjesničkih modela i versifikacijski talent kojim se doduše, kako sam u pismu navodi, služio rijetko. Napokon, pridodani epitaf posvećen dvadesetak godina ranije preminulom Pontanu (1503.), koji se, bit će, po zavičajnom ključu našao ubačen uz epitafe Sannazaru, pokazao je da je Tuberon za pisanjem pjesama prigodno posezao i ranije te napose to da je očigledno duži niz godina s velikim interesom pratio napuljsku pjesničku scenu.

Konačno, na postojanje upravo pronađenih Tuberonovih veronskih stihova prvi je na našim prostorima upozorio povjesničar književnosti Miroslav Pantić. On je, ne znajući ništa o spomenutim dva desetljeća ranije objavljenim stihovima, u natuknici o Tuberonu sastavljenoj za *Leksikon pisaca Jugoslavije* 1972. naveo sljedeće:

⁸ Riječ je o pjesmi u falečkim jedanaestercima *Ad Alesum abbatem* (Epigr. II, 3, 11-13). Damjan Beneša, *Poemata*, prir. Vlado Rezar, Književni krug Split, Split, 2017, 26.

⁹ D. Novaković, »Prerano oplakani Sannazaro ili kako je dubrovački povjesničar Ludovik Crijević Tuberon zabunom napisao četiri epitafa«, *U krilu vile Latinke*, Ex libris, Zagreb, 2015, 127–134.

Neizvesna je sudbina i Crijevićevih latinskih pesama. Bar dve takve pesme, osmrtnica za Filomelu Jana Gučetića (*In Philomellam Iani Gotii Ragusini epicedium*) i epigram Jakopu Mafei (*Epigramma ad Jacobum Maphaeum*) ulazile su u sastav jednog rukopisa iz XV. veka koji je pripadao biblioteci Saibante u Veroni (*Carmina diversorum auctorum praecipue Veronensium*), a sad se više ne zna gde je.¹⁰

Iz bibliografije koju je Pantić pridodao natuknici sasvim je jasno da mu je izvor ovog dotad u našoj literaturi potpuno nepoznatog podatka bio članak »Sopra aliquanti codici della libreria Saibante in Verona che esularono dall' Italia«, što ga je 1874. u časopisu *Archivio Veneto* objavio zaslužni veronski bibliotekar, kolekcionar i istraživač lokalne književne baštine, grof Giovan Battista Carlo Giuliani (1810.–1892.).¹¹ Biblioteka veronske obitelji Saibante bila je u svoje vrijeme među najvećim gradskim privatnim kolekcijama: prema popisu iz 1734. sadržavala je više od pet tisuća tiskanih knjiga te preko tisuću i petsto rukopisa, od kojih stotinu i dvadeset grčkih te sedamdeset hebrejskih. Nakon smrti posljednjeg istaknutog kolekcionara, grofa Giulija Saibantea (1783.), knjižnicu su njegovi nasljednici prodali drugom veronskom bibliofilu, Paolinu Gianfilippiju, da bi na koncu združena kolekcija Saibante-Gianfilippi 1842. dospjela na dražbu u Pariz i većim dijelom ondje i završila. Iako su veronske komunalne vlasti u nastojanju obogaćivanja fonda gradske knjižnice ubrzo uspjele natrag otkupiti velik broj knjiga i 336 kodeksa ove zbirke, najveći dio rukopisa ipak se nije vratio u Veronu.¹²

Giulijarijeva je namjera stoga bila u članku upozoriti na one rukopise bivše zbirke Saibante čija je prodaja u inozemstvu predstavljala naročit gubitak za lokalnu zajednicu jer su autorski ili sadržajno bili usko vezani za Veronu. Na svoj je popis od stopedesetak rukopisa veronski bibliotekar pod brojem 404 tako uvrstio i miscelanej naslovljen *Carmina diversorum auctorum praecipue Veronensium*.¹³ Giuliani je pritom procijenio da je riječ o naročito zanimljivu rukopisu i da je vrijedno skicirati i njegov sadržaj (»stimo opportuno recarne qui la serie«): u taj

¹⁰ Miroslav Pantić, »Crijević, Lujo«, u: *Leksikon pisaca Jugoslavije (A–Dž)*, Matica srpska, Novi Sad, 1972, 455.

¹¹ Giovan Battista Carlo Giuliani, »Sopra aliquanti codici della libreria Saibante in Verona che esularono dall' Italia«, *Archivio Veneto* (VII), 1874, 143–187.

¹² Dio veronskih rukopisa završio je kasnije u fondu Ashburnham-Libri, koji je 1884. otkupila Biblioteca Medicea Laurenziana (Firenza). Detalji opisa sudbine biblioteke Saibante donijeti su prema Maddalena Battaglia, *Per una storia della Biblioteca Civica di Verona e dei suoi manoscritti. I principali avvenimenti, i bibliotecari, le collezioni, le donazioni e gli acquisti, il catalogo dei manoscritti medievali (segnature 1–205)*, tesi di laurea, rel. Nicoletta Giovè, Università degli studi di Padova, a. a. 2014–2015, 69–80.

¹³ Ovaj naslov nije ispisan na samom rukopisu: nejasno je je li rukopis za potrebe svojeg opisa tako *ad hoc* nazvao sam Giuliani ili je takav naslov već stajao u katalogu knjižnice Saibante iz 1734. na temelju kojeg je proveo svoje istraživanje o izgubljenim rukopisima.

su opis, iako prilično pojednostavljen s obzirom na ukupan broj autora i djela u rukopisu, ušla na koncu i dva za nas interesantna naslova što ih je primijetio i o njima kratko izvijestio Pantić.¹⁴

Njegova pak spomenuta leksikonska bilješka neobično je djelovala na potragu za ovim Crijevićevim pjesmama. Ona ju je s jedne strane pokrenula iz mrtve točke, i to čak stoljeće nakon što su objavom Giuliarijeva članka za to stvorene pretpostavke, no s druge ju je strane na neki način i zaustavljala već na samom početku. Naime, podatak o tomu da su veronski stihovi postojali, no da su izgubljeni, integriran je nakon 1972. kao valjana činjenica u naredne biobibliografske natuknice o dubrovačkom humanistu. Pritom je točnost tvrdnje da je rukopis napustio Veronu i da mu nema traga uzeta zdravo za gotovo: to je vjerojatno uvelike destimuliralo pokušaje njegova pronalaženja, utoliko prije što ni *Iter Italicum*, još i danas vrijedan alat za pretraživanje humanističkih rukopisa izrađen tijekom šezdesetih godina prošlog stoljeća, nije zabilježio postojanje ovih pjesama u nekom od obrađenih kodeksa. Naši pak istraživači rukopisne baštine koji su posljednjih desetljeća i zalazili u veronsku knjižnicu – a tamošnje je fondove osamdesetih proučavao i Šime Jurić – lokalne kataloge vjerojatno nisu ni pregledavali s ambicijom da ondje pronađu Tuberonove stihove jer im je vijest koju je od Giuliarija prenio Pantić rezolutno ukazivala na suprotno, da ih tamo sigurno nema. Zbog svega rečenoga, sad kad su stihovi napokon pronađeni, utoliko će više čuđenja izazvati podatak da se cijelo to vrijeme oni nisu nalazili nigdje drugdje negoli upravo u veronskoj gradskoj biblioteci i da je rukopis u kojem su zapisani zaveden i detaljno opisan u njezinu katalogu tiskanom još daleke 1892.

3. Biblioteca Civica di Verona, ms. 1366

Splet nes(p)retnih okolnosti, pravi uzrok ovog nesporazuma, objasniti će najbolje Giuliarijeva napomena u zadnji čas pridodana opisu veronskog miscelaneja u njegovu spomenutom članku:

Queste pagine erano già ne' torchi, intanto che stava proprio inteso a correggerne gli stamponi di prova, eccomi da cortese amico, il pronepote dell' illustre Antonio Cagnoli, proferta in dono una miscell. ms. Era pur desso il cod. Saibantiano qui allegato, bella scrittura del XV. sec., cart. di c. 151, cifrato in rosso col n. 358, qualche postilla autografa di Scip. Maffei v'è segnata. La scoperta quanto impensata, riuscivami tanto più cara. Il cod. andrà così a crescere la dovizie della *Patria Raccolta* nella Civ. Biblioteca.¹⁵

¹⁴ G. B. Giuliari, n. dj. (11), 171–173. Naslovi dviju Crijevićevih pjesama nalaze se na str. 173.

¹⁵ G. B. Giuliari, n. dj. (11), 173.

Koliko god bila postavljena na vidljivu mjestu u članku, odmah u nastavku opisa veronskog miscelaneja i tek nekoliko redaka ispod spomena Crijevićevih pjesama, ovu je napomenu poput Pantića uspio previdjeti baš svaki istraživač rasute dubrovačke rukopisne baštine koji je taj članak dosad uzeo u ruke, uključujući i pisca ovih redaka. A Giuliani u njoj objašnjava da je upravo taj miscelanej, koji je netom proglasio nestalim, na svoje veliko iznenađenje dobio na poklon u trenutku kad je pregledavao probni otisak članka: tada se tekst opisa sad već pronađenoga rukopisa, otisnut preko tri stranice časopisa koji se spremao za tisak, više nije moglo izbaciti iz izdanja a da se ne poremeti provedena paginacija. Ostala je tek mogućnost za doštampavanje kratkog objašnjenja neobične situacije i za demanti tvrdnje da je rukopis izgubljen. Giuliani je za kraj najavio pridruživanje ovog rukopisa tzv. zavičajnoj zbirci (*Patria Raccolta*), knjižničnom fondu čijom su osnovom bili rukopisi i knjige što ih je on iz svoje privatne kolekcije 1869. darovao veronskoj gradskoj biblioteci.¹⁶ Uskoro tiskan katalog rukopisa te biblioteke potvrđuje da je tako i učinjeno, odnosno da je rukopis između 1874. i 1892. postao veronskim javnim dobrom.

Catalogo descrittivo dei manoscritti della Biblioteca Comunale di Verona tiskan je prigodno o stotoj obljetnici otvaranja gradske biblioteke (1892.) i donosi popis 1366 rukopisa koje je ta ustanova, danas službeno *Biblioteca Civica di Verona*, tada posjedovala. Danas će se na svojim mrežnim stranicama biblioteka pohvaliti s 3500 rukopisa. Korisnicima je na raspolaganju interni katalog, no spomenuti je tiskani katalog ostao jedinim popisom rukopisa kojim se korisnik može poslužiti izvan knjižnice. Autor kataloga, knjižničar i ravnatelj biblioteke od 1883., Giuseppe Biadego, rukopise je predstavio uglavnom uz osnovne informacije (autor, naslov, datacija; materijal, veličina i broj listova; vrsta uveza), tek mjestimice nudeći detaljan sadržaj pojedinih vrednijih pjesničkih zbirki. Katalog posjeduje i kazalo, u kojem su imena navedena isključivo u talijanskom obliku: ime dubrovačkog autora zabilježeno je tako kao *Luigi Cervino* i to je možda još jedan od razloga zašto se Tuberonu u Veroni nije prepoznalo i ranije.

Rukopis u kojem su zapisane i Crijevićeve pjesme jedan je od onih koje Biadegov katalog predstavlja detaljno. Na šesnaest stranica opisa navedeni su *incipiti* baš svih u rukopisu zapisanih pjesničkih sastavaka – isključivo latinskih – njih preko tri stotine.¹⁷ Pažnja koja mu je posvećena ne čudi jer riječ je o možda i najcjelovitijem sačuvanom rukopisnom svjedočanstvu o kulturno-intelektualnom ozračju veronskog kasnog *Quattrocenta*, s mahom prigodnim pjesmama Giovannija Antonija Pantea, Domizija Calderinija, Leonarda Montagne, Dantea III Alighierija, Virgilija Zavarisea, Lodovica Cendrate, Giacoma Giulianija i mnogih

¹⁶ Giuliani je poklonio svoju privatnu kolekciju od 395 rukopisa i preko 5000 tiskanih izdanja usko vezanih uz veronsko kulturno podneblje. M. Battaglia, n. dj. (12), 49.

¹⁷ Giuseppe Biadego, *Catalogo descrittivo dei manoscritti della Biblioteca Comunale di Verona*, Verona, 1892, 180–196.

drugih.¹⁸ Budući da originalnog naslova nema, Biadego je kodeks za potrebe kataloga prigodno naslovio *Raccolta di poesie e prose latine e italiane*: uistinu, na samom kraju rukopisa nalazi se i nekoliko latinskih i talijanskih prozних tekstova bez osobite književne vrijednosti.¹⁹

Rukopis je u katalogu zabilježen pod signaturom 280 [1366]. Pritom je prvi broj samo redosljedna oznaka opisa rukopisa u katalogu, a broj u uglatoj zagradi signatura koju je kodeks nosio u Giuliarijevoj zbirci i oznaka pod kojom se rukopis navodi u suvremenoj literaturi.²⁰ Pergamenske korice rukopisa, koji sačinjava 131 list papira dimezija 20 x 15 cm, nose još i oznaku iz vremena kad je pripadao biblioteci Saibante, crvenom bojom ispisan broj 358. Rukopis je prema Biadegovoj procjeni ispisan na papiru iz 15. st., a noviji opisi kao *terminus post quem* njegova dovršetka navode godinu 1482., kojom je datirano pismo ispisan pred sam kraj rukopisa (ff. 117–122).²¹ Uočavamo ipak da su u zbirku uvršteni i nedatirani epigrami povodom smrti veronskog pretora Francesca Diedo (f. 24) i pape Siksta IV. (f. 40v), preminulih 1484., epigrami povodom odlaska Jacopa Maffeija u Rim, na službu koju je dobio 1485. (f. 51v), a napokon tu su i epigrami u smrt zapovjednika mletačke flote Jacopa Marcella, koji je preminuo 1488. (f. 26v), tako da *terminus post quem* treba pomaknuti najmanje šest godina naprijed. Jasno je iz upravo spomenutog i to da pjesme u zbirku nisu uvrštavane prema kronološkom redu nastanka: primjera radi, pohvalni stihovi u čast kardinala Pietra Riarija čitaju se na ff. 42v–50v i izvjesno je da su sastavljeni najkasnije 1474.

¹⁸ Važnost ovog rukopisa za veronski humanizam u nesrazmjeru je s dosadašnjom filološkom obradom njegova sadržaja, jer mu je monografski posvećen tek jedan magistarski rad: G. V. Ferrara, *Una miscellanea umanistica veronese: il ms. 1366 della Biblioteca Comunale di Verona*, tesi di laurea, rel. A. Campana, Univ. degli Studi di Roma 'La Sapienza', a.a. 1966–67.

¹⁹ Na prvom, praznom listu rukopisa čita se i naslov koji je netko, sudeći prema dukusu, ispisa u sedamnaestom stoljeću: *Poesie latine nelle quali si nominano varii sogetti cospicui di Verona*. G. Biadego, n. dj. (17), 180.

²⁰ U prvom osvrtu na rukopise veronske gradske knjižnice Kristeller se uopće nije osvrnuo na ms. 1366, jer je riječ o dobro katalogiziranu rukopisu (Paul Oskar Kristeller, *Iter Italicum: a Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and other Libraries. Volume 2: Italy: Orvieto to Volterra [and] Vatican City*, E. J. Brill, Leiden, 1967, 300–301). No nakon ponovnog obilaska veronske knjižnice 1970. Kristeller je u suplement svojeg kataloga ipak uvrstio skraćeni sadržaj Biadegova opisa ovog rukopisa (*Excerpts*): ipak, jedno od rijetkih imena autora pjesama toga rukopisa koje Kristeller nije naveo u svojem opisu upravo je ono Crijevićevo. P. O. Kristeller, *Iter Italicum, Vol. VI, Italy III and Alia itinera IV: supplement to Italy G-V, supplement to Vatican and Austria to Spain*, E. J. Brill, Leiden, 1992, 289.

²¹ Luciano De Francesco, *I manoscritti medievali della Biblioteca Civica di Verona (Segnatura 663 – 1837)*, tesi di laurea, rel. Nicoletta Giovè, Università Ca' Foscari Venezia, a.a. 2021–2022, s. v. 1366.

Napokon, za ruku koja je rukopis ispisala Biadego kaže da je *semi-gotica*: pritom je zapravo riječ o duktusu koji ima pretežita obilježja humanistike, uz poneki potez tipičan za goticu. Na unutrašnjoj strani prednjih korica zabilježeno ime *Bernardinus Rigetus* upućuje možda i na prvog vlasnika kodeksa, inače slabo poznatog pripadnika veronske obitelji Righetti, čiji su članovi tradicionalno bili notari. On je i autor jednog epigrama u zbirci, a uz to, prema nekim pretpostavkama, i mogući prepisivač čitave zbirke.²² O tome je li on i njezin sastavljač, odnosno je li sam, kada i po kojem ključu pjesme izabrao i uvrstio ih u zbirku, ne može se zasad reći baš ništa.²³

Crijevićeve pjesme zapisane su na listovima 83r do 85v. Naslovljene su, ali kao i kod većine ostalih priloga u zborniku nije naveden datum njihova nastanka. One pritom ni sadržajno ne donose čvršće uporište za kakvu precizniju dataciju. Uvodno ponuđenoj interpretaciji da su nastale oko 1480. dodajemo ovo pojašnjenje: s obzirom na ljubavni sadržaj, na pjesnikovu dob i trenutak njegova povlačenja u samostan njihov bi nastanak bio očekivan u desetljetnom periodu između 1475. i 1485. Pritom se ne radi samo o dva pjesnička ogleđa, kako je ustvrdio Giuliani i prenio Pantić, nego o četiri pjesme u tri različita metrička oblika, u svemu sto trideset i šest stihova. Njihovi su naslovi sljedeći:

- I. *Aloysius Ceruinus Ragusinus: in philomellam Iani Gotii Ragusini epicedium* (ff. 83r–84r)
- II. *Eiusdem Aloysii in Asterim puellam suam* (ff. 84r–85r)
- III. *Idem Aloysius ad Hieronymum de Gradibus* (ff. 85r–85v)
- IV. *Idem ad Iacobum Mapheum* (f. 85v)

4. Autorovo ime

Citirani naslovi svojim oblikom sugeriraju da je prilikom uvrštenja u zbirku sastavljač, kao i na drugim mjestima u rukopisu, izvorne naslove pjesama prigodno proširio atribucijskim prefiksom s imenom autora stihova. Izostanak očekivanog pridjevka *Tabero* uz navedeno ime pritom upada u oči, no ipak ne bi trebao biti razlogom za nesigurnost oko točnosti pripisivanja ovih stihova upravo tom zname-

²² Na vanjskim koricama čita se još jedna bilješka o tome kako je rukopis mijenjao vlasnike nakon propasti kolekcije Saibante: »regalo dell'abate Zelotti a G. B. da Persico«. Potonji, veronski grof, potestat i predsjednik lokalne akademije, objavio je djelo pod naslovom *Descrizione di Verona e della sua provincia* (1820). L. Defrancesco, n. dj. (21), s.v. 1366.

²³ Postoji hipoteza da je ms. 1366 možda predložak na temelju kojeg je izrađeno danas izgubljeno tiskano izdanje pjesama sadržanih u tom rukopisu. Gian Maria Varanini, »Nuove schede e proposte per la storia della stampa a Verona nel Quattrocento«, *Atti e memorie dell'Accademia di Agricoltura, Scienze e Lettere di Verona* 163 (1989), 253–254.

nitom Crijeviću. Svaku sumnju u ispravnost atribucije isključuje naime činjenica da u vrijeme kad ovi stihovi nastaju u dubrovačkim dokumentima nema drugog živećeg pripadnika obitelji *Crieua* po imenu Alojzije osim Tuberona.²⁴ No zbog aktualne – a potpuno, pokazat ćemo, netočne – Tuberonove biografske natuknice, koja sugerira da se dubrovački humanist svojim umjetničkim pridjevkom služio još od ranih studentskih dana provedenih u Parizu, vrijedi iznijeti u kojim se sve oblicima Crijevićevo ime zapravo pojavljuje, odnosno kad je i u kojim prilikama *Aloysius* postajao *Ludouicus*, pa još i *Tubero*.²⁵

Najstariji arhivski zapis povezan s ovim humanistom potječe iz 1462. Sastavljen je na talijanskom, a riječ je o testamentu u kojem ga, tada malodobnog dječaka, otac *Iohannes Aloysii de Crieua* proglašava svojim jedinim nasljednikom: »Lasso et instituischo mio uniuersal herede Alouise figliol mio.«²⁶ Da je upravo to ime u službenim prilikama zadržao tijekom čitava života, pokazuju baš svi ostali sačuvani arhivski dokumenti. U sljedećem se tako arhivskom spomenu, iz 1473., njegovo ime javlja uz imena njegovih skrbnika, ovaj put u latinskom obliku: *Et ego Aloysius filius et heres dicti olim ser Iohannis*.²⁷ Pet godina kasnije, 17. prosinca 1478., u dubrovačko je Veliko vijeće upisan kao *Ser Aloysius Io. de Crieua*, a svoj je prvi testament, neposredno prije stupanja u benediktinski red, Alojzije sastavio na talijanskom u srpnju 1485. kao *Aloyse de Crieua*.²⁸ Nadalje, u majčinu testamentu iz 1494. višekratno je spomenut kao *donno Alouixe monaco*, dok se u odluci Vijeća umoljenih iz 1508. kojom mu se dozvoljava odlazak u posjet nadbiskupu Grguru Frankapanu u Ugarsku spominje kao *Aloysius abbas monasterii Sancti Iacobi de Visgniza*.²⁹ Napokon, svoj drugi i posljednji testament on sastavlja pred smrt u ljeto 1527. i u tom se latinskom zapisu predstavlja na sljedeći način: *Ego Aloysius Ceruinus abbas monasterii Sancti Iacobi extra muros ad oleas*.³⁰ U svoja pak dva pisma Marinu Buniću iz 1511. i 1515. on je opet u potpisu *Aluisius*

²⁴ Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika (svezak 7): Genealogije (A–L)*, HAZU, Zagreb-Dubrovnik, 2016, 224–251.

²⁵ Analizu faktografskih propusta u aktualnoj Crijevićevoj biografiji donosi poglavlje 7. ovoga rada.

²⁶ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje DAD), Testamenta notarie (dalje TN) 18, f. 16v.

²⁷ DAD, Liber dotium od 14. 8. 1473.

²⁸ DAD, TN 25, f. 105.

²⁹ DAD, TN 27, ff. 79v–80; Consilium rogatorum (dalje CR) 31, od 9. 11. 1508.

³⁰ DAD, TN 34, f. 89–89v. Još nekoliko spomena istog ovog oblika imena u dokumentima dubrovačkog arhiva pronalazi Konstantin Jireček, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte«, *Archiv für slavische Philologie* 21(1899), 448–451. Serafin Marija Crijević spominje još tri dokumenta koji ne pripadaju dubrovačkoj kancelariji, pisma pape Aleksandra VI. iz 1498. i 1502. u kojima je oslovljen kao *Alouisius Ioannis de Cerua*, odnosno *Aloysius de Cerua*, te napokon tipiziranu zamolbu za oprostjenje grijeha koju je 1513. uputio Leonu X. kao *Aloysius Ceruinus abbas Sancti Iacobi de Viscgniza Ragusinae diaecesis*. S. M. Crijević, n. dj. (7), 43–49.

Ceruinus, a kad mu Damjan Beneša upućuje pohvalnu pjesmu pod naslovom *Ad Alesum abbatem* (*Epigr.* II, 3), riječ je tek o humanističkoj dosjetki i zamjeni Crijevićeva pravog imena najbliže zvučućim imenom iz klasične starine, onim Agamemnonova nezakonita sina Aleza.³¹

S druge strane, pridjev *Tubero*, uparen s latiniziranom varijantom svojeg krsnog imena i prezimena, *Ludouicus Ceruarius*, pa onda i uz dodatak svoje crkvene titule, *abbas*, Crijević je upotrijebio u identifikaciji autorstva svojeg historiografskog djela *Commentariorum libri undecim*, odnosno u proširenu izvatku o postanku Dubrovnika, tekstovima dovršenima oko 1520. Zanimljivo je pritom da je taj svojevrсни umjetnički nadimak koristio i u drugim prilikama – za naznačavanje svojeg autorstva, ne nužno književnog – uvijek ga nadopunjujući crkvenom titulom, *abbas*. I dok možda i ne privlači pažnju to što je u ranije spomenutoj poslanici Sannazarovoj životnoj družici Cassandri Marchese 1526. u predstavljanju naznačio i svoju crkvenu funkciju, potpisavši se kao *Ludouicus Ceruarius Tubero abbas*, donekle je iznenađujuće da je pridjev *Tubero* dospio i na kamene natpise u samostanu u kojem je proveo pola života. Naime, svoju je samostansku kuću započeo obnavljati u renesansnom stilu čim je u nju kao opat stigao 1502., a vlastite je zasluge istaknuo klesanjem svojeg imena u nadvratnike klaustura na barem tri mjesta, u obliku ALVISIVS CER. TVB. ABBAS, odnosno ACT ABBAS.³² Prvospomenuti natpis čak je i datiran godinom 1503. te predstavlja najstariju dosad potvrđenu Crijevićevu upotrebu pridjevka *Tubero*. Činjenica da tog pridjevka nema uz njegovo ime u veronskim stihovima, sada najranijem poznatom Crijevićevu književnom ostvarenju, nuka na zaključak da ga nije koristio tijekom svjetovnog razdoblja života, odnosno da ga je prigrlio tek nakon što se 1485. povukao u samostan i posvetio historiografskom radu.

5. Sadržaj pjesama i njihove formalno-stilske odlike

In philomellam Iani Gotii Ragusini epicedium

Ako je naslov prve pjesme onako kako ga je prenio Pantić proteklih desetljeća i ostavljao pokoju dvojbu radi li se o tužaljci u smrt žene (*Philomela*) ili ptice (*philomela*), odnosno je li osoba spomenuta u naslovu onaj poznati dubrovački humanist Ivan Gučetić (1451.–1502.) ili neki njegov imenjak, iz šezdeset heksametara ovog epicedija sve postaje sasvim jasno. Stihovi koji pršte od klasične učenosti ožaljuju smrt slavuja, voljenog ljubimca pjesnika Ivana, koji je sletio na

³¹ Za pisma Buniću v. AMB 433, Ivan Marija Matijašević, Zibaldone, sv. 1, 19–20. Za Benešinu pjesmu v. bilj. 8.

³² Katarina Horvat Levaj, »Benediktinski samostan sv. Jakova u Dubrovniku«, *Peristil* 42–43 No. 1 (1999), 82–84.

njegovu ruku i postao mu nerazdvojnim drugom, utjehom i pjesničkim nadahnućem. Ptičica je pritom prikazana kao mitološka junakinja Filomela, u bijegu pred silnikom Terejem pretvorena u slavuja, koja utočište nekim slučajem pronalazi baš u Dubrovniku.

Effugit et dulces liquit concussa penates,
 Iamque elata polo non proxima littora Crete
 Ausoniamue petit, Siculis nec consistit oris,
 Sponte sed Illyricum celeri philomella uolatu,
 Dalmata qua Adriacis Epidaurus tunditur undis,
 Tendit et Aonias Iani concedit in aedes.

U bijeg se daje potresena, napušta dragu domaju.
 Na vrh se popevši nebu Kretu ne potraži ipak,
 Niti k Auzoniji leti, Siciliji isto ne stremi,
 Nego k Iliriku slavuj brzo upravi let svoj,
 Tamo gdje dalmatski Dubrovnik Jadrana valovi tuku:
 Aonskih Ivana dvorâ potraži zaklon na koncu.

Dvije je godine trajalo divno prijateljstvo, slavuj ne samo da je pratio Ivanove pjesme svojim glasom nego je znao čak i donositi mu pisma njegove drage. No ljubomorni je Avern htio slavujevim pjevom ispuniti stigijski gaj pa je ptičicu oteo Ivanu i odveo u podzemni svijet. Autor epicedija poziva na koncu Ivana da i on prikladno slavuja ožali pjesmom, a obraća se čak i njegovoj dragoj, Mirini, jednoj od triju Gučetićevih ljubavnih Muza, čija su imena ostala zabilježena jedino u elegiji Ilije Crijevića.³³ Pjesnik Mirinu poziva da ne skriva suze, nego da raspusti kosu i dostojno oplače slavujevu smrt: nema što da se stidi, jer i Lezbija je isplakala gorke suze za svojim vrapčićem:

Myrrina, funde comas, succos iam flamma Sabæos
 Hauriat, et multo cineres spargantur amomo.
 Nec pudeat, casum defleuit Lesbia rapti
 Passeris, et lachrimis nigros foedavit ocellos
 Mirino, kosu raspusti, u vatru mirodije baci

³³ *Carm.* IV, 6, 43–48 (Vat. lat. 1678, f. 85v):

Et uitia emendes hominum quo, Iane, labores
 Saecula mirentur posteriora tuos:
 Attamen huic nostro, si fas est, parce furori,
 Si fuit ardoris Myrrina causa tui,
 Nec modo pallidulo rapuit te Cinnama uultu,
 Sed tibi cura diu rustica Flora fuit.

Arapske, obilno prahom amoma žeravu prekrij.
 Što da se stidiš: Lezbija oplaka vrapčića mrtvog,
 Udes joj mrski suzama natopi tamna okašca.

Aluzija na Katula i njegove hendekasilabe u smrt Lezbijina vrapca (Cat. 3) više je nego očita i sigurno je da je tu motivsku poveznicu pjesnik želio naročito naglasiti. Takav bi dojam vjerojatno i prevladao da je ova pjesma sačuvana sama, bez ostatka novopronađenoga Crijevićeva ciklusa. Međutim, pjesme koje slijede svojim elementima jasno upućuju na to da se pjesnikova humanistička lektira nije zaustavila na Katulu i drugim pjesnicima zlatnoga vijeka rimske književnosti, nego da u dobroj mjeri počiva i na autorima srebrnoga vijeka, napose na Staciju i njegovim *Silvama*.

Tako i ovdje, osim jasno naznačene aluzije na Katula, u pojedinim slikama odjekuju i stihovi Ovidijeve elegije u smrt Korinina papagaja (*Amor.* II, 6), no čini se da svoje konačno pjesničko uobličjenje, ne samo na metričkoj razini, ovaj epicedij u presudnoj mjeri duuguje Stacijevoj tužaljci u smrt papagaja Atedija Meliora (*Silv.* II, 4). Potonju je pjesmu, naime, umjesto u žalovanju prikladnijem elegijskom distihu Stacije sastavio u heksametru, u kojem je opjevao i smrt lava u areni (*Silv.* II, 5). Da Crijevićev odabir iste metričke forme nije pritom slučajaj, naznačuje i njegovo preuzimanje pojedinih Stacijevih pjesničkih slika, poput opisa raskošno uređena ptičjeg kaveza (*Silv.* II, 4, 11–12 : vv. 23–25) ili prinošenja pogrebne žrtve za uginulog ljubimca (*Silv.* II, 4, 33–34 : vv. 38–39):

Stacije

At tibi quanta domus rutila testudine fulgens,
 Conexusque ebori uirgarum argenteus ordo.

At non inglorius umbris
 Mittitur: Assyrio cineres adolentur amomo.

Crijević

Deinde domum uolucris Lido ditare metallo
 Imperat et uariis claustrum pinxisse figuris
 Prodigus atque Eois insignire lapillis.

Myrrina, funde comas, succos iam flamma Sabæos
 Hauriat, et multo cineres spargantur amomo.

Riječ je o fluidnim podudarnostima koje ne upadaju u oči na prvi pogled. Možda bi stoga ovi stihovi sami za sebe ostali nedovoljno uvjerljivim signalom da je mladi dubrovački pjesnik bio pažljiv čitatelj *Silvi* kad i u ostalim Crijevićevim

sastavcima ne bi odjekivale prepoznatljive stacijevske reminiscencije: dapače, u sljedećoj pjesmi već i u samom naslovu.

In Asterim puellam suam

Tema ove pjesme ljubavna je: pjesnik u deset safičkih strofa hvali ljepotu voljene djevojke i opisuje svoju posvemašnju nemoć pred njezinom pojavom. Na samom početku zazvat će Feba i djevu s Lezba, Sapfu, da mu, sluđenu od ljubavi, pomognu u tom pothvatu:

Adsis, o princeps nemoris sacrat
Phębe, facundi pater et liquoris,
Tuque contracti rege plectra cantus,
Lesbi puella,
Nam meum uersat modo pectus ardor
Atque flagrantis rotat ima cordis,
Nec michi raptos sinit esse sensus
Musa quieto.

Dodđ bliže, vladaru gaja svetog,
Febe, oče slaganja skladnih riječi,
I ti metrom oblikuj sada pjev moj,
Djevojko s Lezba,
Jerbo dušu razdire moju vatra,
Vitla srce goruće u dnu grudi,
Te mi bol tu podnijeti šutke ludom
Ne daje Muza.

Djevojka ljepotom ravna bogovima je pjesniku, još nesputanu ljubavnim okovima, uzela mir pa na nju misli danju i noću. Što god da radila i kako god izgledala, od pogleda na nju on gubi razum i srce mu gori:

Haec meos nymphe populata sensus
Humida torquet ueniente nocte,
Nec frui miti sinit illa pace
Luce serena.
Vellit heu totas penitus medullas,
Siue Phoebeos niueo capillos
Pectine ornat, siue gerit fluentes
Ordine nullo,
Siue formosę rubor ora tingit,
Pallor aut vultus roseos colorat
Vix meę possum miser esse compos
Mentis abacte,
Siue miranda rotat arte fusum
Et colum lana minuit tumentem,
Tum mihi longe saliente cedit
Pectore uirtus.

Djeva ova zarobi svijest mi posve,
Muči srce dolaskom vlažne noći,
Niti daje danju da sebi nađem
Spokojna mira.
Čupa, jao, utrobu meni sasvim,
Bilo da si rediti kosu plavu
Češljem krene, bilo da pusti vlasi
Sasvim bez reda,
Bilo rumen obraz da lijepu krasi,
Ili blijedost lica da gledam njena,
Jedva jadan priseban biti mogu
Pamet jer gubim,
Kad vreteno rukama vješto vrti,
Praveć manjim presličin vune grumen,
Srce tuče, hrabrosti nigdje nema
U meni više.

Nema sumnje da se ovaj opis Asteridinih draži, koji sadrži i vrlo uspjele, originalne pjesničke slike, uvelike naslanja na arhitekturu Propercijeva opisa Cintije kao pokretačice njegova pjesničkog nadahnuća (Prop. *Eleg.* I, 5–16):

Siue illam Cois fulgentem incedere uidi,
 Totum de Coa ueste uolumen erit;
 Seu uidi ad frontem sparsos errare capillos,
 Gaudet laudatis ire superba comis;
 Siue lyrae carmen digitis percussit eburnis,
 Miramur facilis ut premat arte manus;
 Seu compescentis somnum declinat ocellos,
 Inuenio causas mille poeta nouas;
 Seu nuda erepto mecum luctatur amictu,
 Tum uero longas condimus Iliadas;
 Seu quidquid fecit siue est quodcumque locuta,
 Maxima de nihilo nascitur historia.

Isto tako, gledano u cjelini, pohvala drage u safičkom metru na formalnoj i sadržajnoj razini još jednom se prepoznatljivo naslanja na motive Katulova pjesništva. Ovaj put to su prve tri strofe znamenite Katulove obrade još znamenitije Sappine ode (Cat. 51 – Sapph. 31):

Ille mi par esse deo videtur,
 Ille, si fas est, superare divos,
 Qui sedens adversus identidem te
 Spectat et audit
 Dulce ridentem, misero quod omnes
 Eripit sensus mihi: nam simul te,
 Lesbia, aspexi, nihil est super mi
 Vocis in ore;
 Lingua sed torpet, tenuis sub artus
 Flamma demanat, sonitu suopte
 Tintinant aures, gemina teguntur
 Lumina nocte.

Ravnim bogu čini se meni, ili
 čak i većim, ako se smije reći,
 onaj koji pred tobom stalno sjedi,
 gleda te, sluša
 smijeh tvoj slatki: sva su mi čula jadnom
 zatravljena. Lezbijo, čim sam tebe
 ugledao, od onda nemam više,
 Lezbijo, glasa,
 jezik mi se koči, a oganj nježni
 tijelo mi obuzima, uši ječe
 zvonjavom, i pokriva noćna tmina
 oba mi oka.³⁴

Ipak, dok u uvriježenoj maniri rimskih ljubavnih pjesnika pravi identitet svoje drage prikriva pseudonimom, Crijević je ovdje ne naziva ni Lezbijom poput Katula, ni Likoridom, Cintijom, Delijom ili Korinom poput rimskih ljubavnih elegičara, nego Asteridom. Birajući iz kataloga imena opjevanih žena koja mu je kanon rimskog ljubavnog pjesništva nudio, dubrovački se pjesnik još jednom pokazuje kao pažljiv čitatelj i dobar poznavatelj rimskog pjesništva ranocarskog razdoblja, napose Stacijevih *Silvi*. Naime, pod tim neuobičajenim imenom u epitalamiju prve knjige spomenute zbirke (*Silv.* I, 2), posvećene bogatu i obrazovanu

³⁴ Autor hrvatskog prijevoda je Dubravko Škiljan (Katul, *Pjesme, Latina & Graeca*, Zagreb, 1996, 83).

rimskom elegičaru i Stacijevu pokrovitelju Luciju Arunciju Steli, pjesnik slavi Violentilu, Stelinu buduću suprugu.³⁵ Upotreba ovog imena u Crijevićevoj pjesmi nepogrešiv je recepcijski signal: ime *Asteris* u cjelokupnoj se rimskoj poeziji pojavljuje samo u sljedeća dva Stacijeva stiha (*Silv.* I, 2, 197–198), gdje autor govori kako je njegov pokrovitelj Stela ljubav prema Violentili svojim pjesmama već učinio poznatom po čitavu Rimu:

Asteris et uatis totam cantata per urbem,
Asteris ante dapes, nocte Asteris, Asteris ortu.

O Steli i njegovu pjesništvu poznato je pritom tek onoliko koliko je o njemu u osamnaest pjesama rekao njegov drugi štićenik, Marcijal.³⁶ Zanimljivo je da on (*Mart.* I, 7, 1–5) spominje i to kako je Stela pjesmom o uginulog golubici, na koju u epitalamiju aludira i Stacije (*Silv.* I, 2, 102), nadmašio čak i slavu Katulove pjesme o Lezbijinu vrapcu:

Stellae delictum mei columba,
Verona licet audiente dicam,
Vicit, Maxime, passerem Catulli.
Tanto Stella meus tuo Catullo
Quanto passere maior est columba.

To da su i pjesnik pokrovitelj i pjesnik štićenik pisali tužaljke za ljubimcima moglo bi donekle razjasniti kontekst nastanka Crijevićeva epicedija u smrt Gučetićeva slavuja. Zamislivo je, naime, da je i Gučetić, poput Stele, bio opjevao uginulog ljubimca slavuja: Crijević na koncu u svojim stihovima i naznačuje da Ivan jest skladao ili bi mogao skladati tužaljku koja će slavujevu slavu učiniti

³⁵ Riječ je zapravo o pjesničkoj igri, preoblikovanju Stelina imena u adekvatan ženski oblik grčkog podrijetla; Marcijal u svojim pjesmama Violentilino ime također pretvara u ime grčkog podrijetla, *Ianthis* (ἰάνθινος, ljubičaste boje). *Mart.* VII, 14, 1–5:

Accidit infandum nostrae scelus, Aule, puellae;
Amisit lusus deliciasque suas:
Non quales teneri ploravit amica Catulli
Lesbia, nequitiis passeris orba sui,
Vel Stellae cantata meo fleuit Ianthis,
Cuius in Elysio nigra columba uolat.

³⁶ *Lucius Arruntius Stella* (floruit 85.–102.) podrijetlom iz Padove, bio je Domicijanov dužnosnik i najznačajniji književni pokrovitelj toga doba. Obrazovan i bogat, i sam elegijski pjesnik, bio je Marcijalovim i Stacijevim pokroviteljem: potonji mu je posvetio prvu knjigu svojih *Silvi*, napose epitalamij povodom vjenčanja s Violentillom, bogatom napuljskom udovicom (*Silv.* I, 2). Mario Citroni, »Arruntius Stella, Lucius«, *Oxford Classical Dictionary* (internet, 13. 3. 2023).

besmrtnom (vv. 42–49). Pritom je svim spomenutim aluzivnim uputama na Stacijeve i Steline epicedije posvećene uginulim pticama Crijević mogao zapravo učenoj publici davati sugestivan intertekstualni signal da su on i stariji pjesnik, čijeg slavuja oplakuje, u odnosu šticećenika i pokrovitelja, usporedivom s odnosom Stacija i Stele.

Ad Hieronymum de Gradibus

Treća pjesma u naslovu donosi samo ime adresata: riječ je, čini se, o Dubrovčaninu Jeronimu Junijevu Gradiću (1423.–1494.), jednom od Crijevićevih skrbnika koji je preuzeo brigu o njemu nakon očeve smrti 1462.³⁷ Identifikacija ovog Gradića ovdje je donekle problematična zato što u naslovu nije navedeno ime njegova oca, a u vrijeme kad pjesme nastaju, oko 1480., u Dubrovniku postoji još nekoliko pripadnika obitelji Gradić istog imena. Ipak, baš svaki od njih se, s obzirom na rezultate dosadašnjih dubrovačkih genealoških istraživanja, čini premladim da bismo ga mogli zamisliti Crijevićevim adresatom.³⁸ O Jeronimu Junijevu Gradiću poblizje se ne zna gotovo ništa, ali sama činjenica da mu je njegov mladi šticećenik posvetio učenu latinsku pjesmu navodi na pretpostavku da je i sam morao bio dobro obrazovan i zainteresiran za humanističko pjesništvo.³⁹

³⁷ DAD, TN 18, f. 17 (oporuka Crijevićeva oca Ivana iz 1462.): »Fazo epitropi de questo mio testamento et tutori de Alouise mio fiol ser Martolo mio frate, domina Francesca uxor mia, ser Hieronymo de Gradi et ser Blasio Ni. De Caboga.«

³⁸ Usp. N. Vekarić, n. dj. (24), 336–359. Postoji ipak mogućnost da Jeronim Marinov, brat nedavno identificiranog dubrovačkog humanista Miha Celija Gradića (oko 1470.–1527.), nije rođen oko 1470., kako navodi Vekarić (n. dj., 343), nego možda čak pet ili više godina ranije: njegova je godina rođenja, kao i godina rođenja njegova brata Miha, procijenjena naime na temelju godine njihova zajedničkog ulaska u Veliko vijeće, 1490., pri čemu u *Specchiju* nije iz nekog razloga naznačeno koliko su stara dva brata Gradića tom prilikom bila (uobičajeno su mladići u Vijeće ulazili u dobi od dvadeset godina). Taj dakle Jeronim, sin Marinov i brat Celijev, bio bi, u slučaju da je ipak rođen oko 1465., odličan kandidat za Crijevićeva adresata. Iz pisma koje mu je, zajedno s poklonom, Suidinim grčkim leksikonom, 5. veljače 1500. uputio glasoviti talijanski humanist Baldassare Castiglione (1478.–1529.), jasno je da je Jeronim također morao biti humanistički obrazovan. Njih dvojica su se, iz pisma proizlazi, upoznali u Mantovi, a Talijan Jeronima u pismu usput moli da ga ovaj preporuči kod svojeg učenog brata (»vostro fratello letterato«), očito Celija. Usp. Vittore Branca, *La sapienza civile. Studi sull'Umanesimo a Venezia*, Olschki, Firenze, 1997, 227–231. Branca pogrešno smatra da je Jeronim onaj neimenovani iznimno školovani Gradić kojeg u pogrebnom govoru za njegova oca Marina 1497. hvali Ilija Crijević: Ilija sigurno govori o Jeronimovu bratu Celiju. V. Rezar, »Novo ime dubrovačkog humanizma: Miho Celije Gradić«, CM XXV (2016), 5–16.

³⁹ Iz njegova se testamenta ne da razaznati ništa o njegovu obrazovanju. DAD, TN 27, ff. 53v–55.

Tema ove pjesme također je ljubavna. Za razliku od prethodne, ona se i u formalnom smislu u potpunosti uklapa u žanrovski okvir rimske ljubavne elegije: četrnaest elegijskih distiha pred čitatelja donosi klasičan *discidium amoris*. Razlog slomu pjesnikove ljubavi nevjera je njegove drage, a sav trud kojim je njegovao njihovu ljubav nepovratno je propao:

Proh dolor, in Zephyros nostri cessere labores,
 Abstulit et merces Phasidos unda meas.
 Ipse manu uiolas et candida lilia carpsi,
 At premit alterius lecta corolla caput.
 Optatas aliis prebet mea populus umbras,
 Nec fert cultori uitis adulta merum

Jadna li mene, čitavi trud moj ode u vjetar,
 Ugrabi Fasida val vrijedno što bilo je sve!
 Svojom sam rukom brao ljubice, ljiljane bijele,
 Drugomu glavu sad resi taj cvjetova splet.
 Moja topola snivanu sjenu sad drugomu nudi,
 Onaj što njegovah trs drugomu daje svoj grozd.

Voljena djevojka, sada nazvana Paulom, nije mogla jače raniti pjesnikovo srce jer plodove ljubavi umjesto njega ubrat će Orest. Premda na prvu djeluje zbunjujuće, ključ za čitanje ovog mjesta opet je intertekstualnost. Paulino ime umjesto Asteridina, ovaj put aluzijom na Marcijalove skoptičke epigrame o istoimenoj nevjernoj Rimljanki, naglašava nelojalnost njegove bivše drage, dok se suparnikovim imenom nepogrešivo evocira egzemplarno prijateljstvo mitskih junaka Oresta i Pilada.⁴⁰ Valja stoga pomisliti da je pjesnika na najgori način izdala vrlo bliska osoba (vv. 7–8):

Pectora rumpuntur, gemmas subtraxit Orestes,
 Articulis nuper quę cecidere meis.

Puknut će srce, moje mi Orest biserje uze,
 Kojemu čuvar slab bijaše jednom moj dlan.

Uspoređujući nadalje bijes koji u njemu kipi s Etnom, a svoje bolne jecaje sa zavijanjem hirkanske tigricice kad izgubi mlade, pjesnik ovu elegiju iz stiha u stih zaogrće klasičnom učenošću i toposima iz kataloga rimske ljubavne elegije (vv. 9–18). Napokon, prije negoli elegiju efektno uokviri dojmljivim, gotovo doslovnim ponavljanjem netom citiranog distiha, pjesnik će na neki način abolirati

⁴⁰ Mart. *Epigr.* I, 74; VI, 6; IX, 10; X, 8; XI, 7.

Paulu od njezine krivice i za svoju nesreću optužiti Suđenice, napose Klotu, jer na vretenu raspreda crne niti njegova života (vv. 19–24):

Scilicet hos gemitus dedit, hunc mihi Paula dolorem,
 Ha scelus, hec pharetris uenit harundo suis.
 Sed non illa meum tam dira cuspe ferrum
 Figeret, inuictę sic statuere deę:
 Quo cumulas igitur non candida uellera, Clotho,
 Euoluens fusos, stamina pulla, meos?

Uzdahe ove, bol ovu meni zadade Paula,
 Strašno, njezin me baš otrovom napuni luk.
 Ipak, ne htjede ona takvom me gađati strijelom:
 Nepobjedivih taj boginja bijaše sud.
 Čemu mi, Klotu, crnu vunu nesreće predeš,
 Vrteć vreteno sad to, predivo mojega zla?

Prebacivanje krivice s Paule na Sudbinu nije se pritom na ovom mjestu u pjesmi našlo slučajno: za pjesnika je to bila nužna predradnja da bi ponovljenu distihu na kraju elegije dao jasniji aluzivni predznak. Naime, tek u takvoj sadržajnoj i formalnoj konstrukciji, ponavljanja distiha nakon spomena Klotina vretena, čitatelj prima precizan intertekstualni signal koji opet upućuje na Katulovu poeziju, ovaj put na znameniti epilij o svadbi Peleja i Tetide, napose njegov završni dio sa svadbenom pjesmom Suđenica (Cat. 64, 323–381).

Rekurentni ili interkalarni stihovi, inače, stilsko su sredstvo kojim se služe i grčki i latinski klasični pjesnici poput Teokrita i Vergilija, a samim se postupkom postižu različiti učinci, između ostalog i pojačavanje pjesničkog patosa, kao što je slučaj u Crijevićevoj elegiji. Međutim, primjer rekurentnosti Katulova stiha *currite ducentes subtegmına, currite, fusi* (jurite hitro, vretena, hitro nam motajte niti) poseban je i simbolično utemeljen upravo na ideji podudarnosti okretanja oko osi i ponavljanja: vrtnja Parkinih sudbinskih vretena zrcali se u ponavljanju stiha, a stih ponavljanjem u isti čas oponaša vrtnju vretena.⁴¹ Crijevićevo ponavljanje distiha zbog toga zasigurno nije tek generičko oponašanje klasičnog stilskog postupka umetanja refrena, nego je još jednom u pitanju ciljani *hommage* najpoznatijem veronskom pjesniku svih vremena. Dapače, nakon ovog primjera podudarnosti dviju pjesama teško da će kao puka slučajnost djelovati podatak da Katul upotrebljava sintagmu *Phasidos fluctus* u svojem trećem, a Crijević *Phasidos undas* u drugom stihu svoje pjesme, odnosno da je u obje pjesme rijeka Fasid prikazana

⁴¹ Esmé E. Beyers, »The Refrain in the Song of the Fates in Catullus c. 64 (v. 323–381)«, *Acta Classica* 3 (1960), 86–89.

kako nosi blago, kod Katula nazvano *auratam pellem* (64, 5), a kod Crijevića jednostavno *merces* (v. 2).

Pažljivija analiza ukazat će još i na to da se pjesnik u sastavljanju ove elegije u određenoj mjeri poslužio i leksičkom građom iz petnaeste pjesme Ovidijevih *Heroida*, *Sappho Phaoni*. Scena sjenovita mjesta koje je pružalo zaklon nekadašnjim ljubavnicima, ili spomen biserja i prstiju koji ih drže, samo je dio topičkog i leksičkog materijala koji Crijević preuzima upravo iz spomenute pjesme (*Her.* 15):

Ovidije

Inuenio siluam, quae saepe cubilia nobis
Praebuit et multa texit opaca coma. (vv. 143-144)

Nec premit articulos lucida gemma meos (v. 74)

Crijević

Optatas aliis prębet mea populus umbras. (v. 5)

Luctibus abrumpor, gemmas subtraxit Orestes,
Articulis nuper quę cecidere meis. (vv. 27-28)

Osim toga, u ovu je Crijevićeovu pjesmu (vv. 23-24) utkana i slika iz Ovidijeve zagonetne pjesme *Ibis* (vv. 243-244), gdje Kloto prede tamnu vunu zle sudbine:

Dixerat: at Clotho iussit promissa ualere,
Neuit et infesta stamina pulla manu.

Quo cumulas igitur non candida uellera, Clotho,
Euoluens fusos, stamina pulla, meos

No i u ovoj će pjesmi na najzanimljiviji način iz Crijevićevih stihova opet odjeknuti upravo *Silve*. Kad u pretposljednem distihu dubrovački pjesnik zavapi za lijekom za svoju ljubavnu ranu, učinit će to parafrazom riječi kojima Stacijev Apolon nudi pomoć za smrtno bolesnog rimskog uglednika i pjesnikova prijatelja Rutilija Galika (*Silv.* I, 4, 98-102):

Stacije

Si qua salutifero gemini Chironis in antro
Herba, tholo quodcumque tibi Troiana recondit
Pergamus aut medicis felix Epidaurus harenis
Educat, Idaea profert quam Creta sub umbra
Dictamni florentis opem...

Crijević

Hoc foret, heu, gramen Phrygiis quod Pergamus aruis
Educat, hoc plagę Gnosidos herba meę. (vv. 25–26)

Napokon, dojmljivosti ove vjerojatno i najuspjelije pjesme u zbirci doprinosi i to što se iza njezina snažnog afektivnog naboja, moguće je, naziru elementi stvarne drame iz pjesnikove mladosti koja je obilježila njegov dalji život. Naravno, ne bi bilo nimalo iznenađujuće da dvije Crijevićeve ljubavne pjesme nisu ni u najmanjoj mjeri utemeljene na osobnom pjesnikovu iskustvu, nego da je ono što elegijsko »ja« iznosi pred čitatelja tek puka demonstracija poznavanja žanrovskih odlika rimske ljubavne poezije i vlastite vještine njihova emuliranja. Međutim, dokument iz dubrovačkog arhiva, jedini sačuvani koji detaljnije svjedoči o Crijevićevim svjetovnim godinama, donosi podatke koji bi se mogli dovesti u vezu s upravo analiziranom pjesmom o ljubavnom brodolomu.

Naime, testament koji Crijević sastavlja 1485. neposredno pred ređenje otkriva da je pjesnik bio zaručen za Dubrovkinju Marušu Đurđević (rođ. 1465.): njihovu zajedničkom životu ispriječilo se međutim njegovo, čini se, iznenadno napuštanje svjetovnog života i ulazak u benediktinski red. Crijević se pritom oporučno pobrinuo da njegovim činom nitko ne ostane oštećen, odnosno da Marušinu ocu Matu Đurđeviću bude vraćen miraz, a da sama Maruša (»la damma Marussa, mia sposa«), ako se poželi udati, dobije novčanu naknadu od dvjesto dukata, ali tek nakon konzumiranja braka s novim mužem (»poi harra consummato il matrimonio con il suo marito«); istu bi sumu oporučno imala dobiti odluči li se poput njega na samostanski život (»se per qualche caso la dicta mia sposa ci elegesse la uita monachale«). Iz arhivskih je vijesti poznato još i to da se Maruša 1487. udala za Miha Lukina Bunića i već 1488. rodila prvo od svoje troje djece.⁴² Jasno je pritom da spomenute okolnosti Crijevićeva životnog zaokreta nikako ne mogu biti dokazom, no ostavljaju mjesta razmišljanju da je upravo Maruša Đurđević u njegovoj poeziji prošla put od voljene Asteride do nevjerne Paule, a da se iza Orestova imena možda krije Miho Bunić.

Ad Iacobum Mapheum

Posljednju pjesmu u zbirci čine tek četiri elegijska distiha: epigram intoniran kao pjesnikova jadikovka nad brigama koje ga more. Crijević će se uvodno ispričati što njegova pjesma nije pohvalnica adresatu u čast (vv. 1–2):

Non mirere tuas refero ni carmine laudes,
Iacobe, Ceruino pectine ni quateris.

⁴² DAD, TN 25, f. 105v. N. Vekarić, n. dj. (24), 125; 308.

Nemoj se čuditi, Jacopo, ako te ne hvalim pjesmom,
Ako te ne slavi sad Cervine citare zvuk.

Potom će objasniti da od danonoćnih jada teško dolazi do pravoga pjesničkoga nadahnuća (vv. 3–8):

Nam modo me solitus non urit Apollinis ardor,
Non agit Aonius pectoris ima furor,
Nec uideor sacrum circum uolitare cacumen,
Enthea Cirrhæis quo fluit unda uadis.
Nimirum assidue uetant mihi pectora curę,
Nocteque nec membris redditur alta quies.

Onim Apolona žarom što inače plamti ne gorim,
Nestade potpuno baš aonski iz mene duh,
Niti se čini da lijećem okolo svetoga vrha,
Gdje nas nadahnjuje bog vodama izvora svog.
Brige more mi dušu, kraja nigdje im nema,
Duboka ne može noć pružit mi potreban mir.

Slike koje pjesnik rabi efektne su, no čitatelj će se možda naći zatečen, uz dojam da ovdje ipak nešto nedostaje, jer taman kad bi se očekivalo da započne makar kakav opis pjesnikovih silnih jada, pjesma završava, čak i za kratku formu poput epigrama, prilično naprasno. Kako bilo, dospjela ona u veronski zbornik kao nedovršena tužaljka ili je ipak riječ samo o pjesnikovoj kraćoj epigramskoj isprici adresatu zbog enkomijastičke stagnacije, ona se, dojam je, raspoloženjem i sadržajem uklapa u cjelinu, naslanjajući se na prethodnu priču o ljubavnom slomu i u istom tonu zatvarajući pjesnički ciklus.

I dok je književna vrijednost ovih stihova, za razliku od prethodnih pjesama, zanemariva, ovaj je zapis zanimljiv ponajviše zbog imena Crijevićeva adresata zabilježena u naslovu pjesme. Naime, sva je prilika da je *Jacobus Mapheus* (talijanski Jacopo Maffei), kojem Crijević povjerava svoje jade, jedna od istaknutijih figura veronskog kulturnog života u posljednja dva desetljeća *Quattrocenta*. Maffei je i sam pjesnik te osoba čijoj učenosti suvremeni humanisti upućuju najveće pohvale. U veronskom zborniku on je adresat još dvaju epigrama (f. 40) što ih sastavlja *Antonius Lazisius Veronensis* (Antonio Partenio da Lazise, 1456.–1506.), autor prvog tiskanog Katulova komentara (1485.), a s dva epigrama (f. 51v) Maffeijev odlazak iz Verone u Rim, koji se može smjestiti u 1485., popraćuje i izvjesni *Petrus philosophus Muronovus*.⁴³ Začudo, o Maffeiju u talijanskim biografskim

⁴³ U pjesničkoj zbirici (*Epigrammatum libri quattuor. Distichorum libri duo. De bello Gallico. De laudibus Veronae. Elegiarum liber unus*, Brescia, 1499.) Panfila Sassa

leksikonima ne postoji nijedna natuknica, a tek usput ga bilježe rasprave o veronskom renesansnom humanizmu na kraju petnaestog stoljeća, kao istaknutog pripadnika kulturnog kruga okupljenog oko središnje figure lokalne humanističke scene Giovannija Antonija Panthea (1440.–1497.).⁴⁴

6. Dubrovački pjesnik u veronskom kontekstu

Primjeri izneseni u upravo dovršenoj analizi trebali bi biti dovoljno uvjerljivi za zaključak da se u oblikovanju prve tri pjesme Crijević pokazao kao dobar poznavatelj klasičnog latinskog pjesništva, pri čemu se vidi da je njegova lektira uključivala kako pisce zlatnog, tako i one srebrnog vijeka rimske književnosti. Utjecaj elegičara, napose Publija Ovidija Nazona (43. pr. n. e.–17. pr. n. e.), sveprisutan je: međutim, dojam je da je posebno prepoznatljivo Crijević u svoje pjesme nastojao utkati elemente poezije najpoznatijeg veronskog pjesnika svih vremena, Gaja Valerija Katula (oko 84. pr. n. e.–oko 54. pr. n. e.). Kad su ranocarski autori u pitanju, Marko Valerije Marcijal (40.–102.) pokazao se također kao Crijevićevo omiljena lektira: međutim, pisac iz tog razdoblja koji je posebno intrigantno utjecao na konačan oblik prve dvije pjesme jest Publije Papinije Stacije (oko 40.–oko 96.).

Zanimljivo je pritom pogledati koliko je Crijevićevo poznavanje spomenutih pisaca i njihovih djela očekivano za vrijeme u kojem nastaju njegove pjesme. Dobra upućenost u Katulovo pjesništvo ne bi trebala iznenaditi ni najmanje. Nakon srednjovjekovnog zaborava, okončanog pojavljivanjem rukopisa u Veroni krajem 13. st., u petnaestom stoljeću Italijom je kružilo već više od stotinu prijepisa Katulovih pjesama, tako da je *editio princeps* 1472. samo u novoj formi predstavila dobro poznat tekst, već uklopljen u kurikule humanističkih škola.⁴⁵ Međutim,

(1455.–1527.), modenskog humanista koji je djelovao na veronskom području, zatječe se i poduža pjesma povodom vjenčanja Jacopa Maffeiija (*Elegia XVIII: epithalamium Jacobi Maffei*), kao i šest njemu posvećenih epigrama (shorturl.at/wPQ19, 15. 03. 2023). Pierfilippo Muronovo zabilježen je kao vlasnik i vjerojatni prepisivač rukopisa s Katulovim i Propercijevim pjesmama iz 1474. Dániel Kiss, »The transmission of the poems of Catullus: the role of the incunabula«, *Paideia: rivista di filologia, ermeneutica e critica letteraria* LXXIII (3/3, 2018), 1494.

⁴⁴ Giovanni Antonio Pantheo bio je svestran veronski humanist, svojedobno i tajnik veronskog biskupa Hermolaja Barbara Starijeg (1410.–1471.), no najistaknutiji kao učitelj i pokrovitelj humanističkog kruga u Veroni. Od njegovih djela sačuvane su rasprave na teme iz veronske kulturne i književne povijesti, objavljene 1505. u Veneciji (*Annotationes Ioannis Antonii Panthei Veronensis ex trium dierum confabulationibus ad Andream Bandam iurisconsultum*).

⁴⁵ Julia Haig Gaisser, »Catullus and His First Interpreters: Antonius Parthenius and Angelo Poliziano«, *Transactions of the American Philological Association*, vol. 112 (1982), 83–106; D. Kiss, n. dj. (43), 1483–2221.

s drugim spomenutim korpusom koji je izrazito utjecao na stilsko uobličenje Crijevićevih pjesama, Stacijevom zbirkom *Silvae*, situacija je bitno drugačija.⁴⁶

Trideset i dvije maniristički hiperstilizirane prigodnice, sastavljene u raznim metrima i na raznovrsne teme iz svakodnevnog života rimske elite Domicijanova doba, nastale su u posljednjem desetljeću Stacijeva života. Njihovo generičko definiranje predstavlja problem: teško su uklopive i u koji od tradicionalnih žanrovskih okvira rimske književnosti i na neki način strše među sačuvanim pjesničkim korpusima. Proširujući formalno-sadržajni prostor za humanističku imitaciju, *Silve* su postale jedan od najomiljenijih pjesničkih modela u razvijenom humanizmu. Ipak, za razliku od Katulova pjesništva, zbirka nije bila općepoznat tekst u vrijeme kad su Crijevićeve pjesme mogle nastati. Nasuprot recepcijskoj sudbini Stacijevih epova, čitanih i tijekom srednjovjekovlja, *Silvama* se u kasnoj antici, nakon što su ga još čitali i obilato oponašali autori poput Klaudijana ili Sidonija Apolinara, krajem 6. st. izgubio trag: tek tijekom sabora u Konstanzu (1414.–1418.) Poggio Bracciolini naišao je na posljednji preostali, danas izgubljen rukopis te zbirke i dao ga je prepisati.⁴⁷ Iz raznih razloga, od kojih je jedan i taj da se radilo o iznimno lošem prijepisu punom pogrešnih čitanja, cirkulacija teksta krenula je življe tek nekoliko desetljeća kasnije, kad je *Silve* u Rimu oko 1463. prepisao Pomponio Leto.⁴⁸

Silve su, zajedno s Katulom, Tibulom i Propercijem, prvi put bile tiskane u Veneciji 1472., no u humanističku pjesničku atrakciju i predmet tumačenja i opo-

⁴⁶ Posljednjih godina objavljeno je nekoliko monografija o Stacijevu pjesništvu: ovdje izdvajamo recentni Brillov zbornik *Editing and Commenting on Statius' Silvae* (ed. Ana Lóio, 2022) kao najbolji priručnik za cjelovit uvid u problematiku transmisije, recepcije i tumačenja tog pjesničkog korpusa.

⁴⁷ Giancarlo Abbamonte, »Naples – A Poet's City: Attitudes towards Statius and Virgil in Fifteenth Century«, in: *Remembering Parthenope: The Reception of Classical Naples from Antiquity to the Present*, edd. Jessica Hughes – Claudio Bongiovanni, Oxford University Press, 2015, 176–177.

⁴⁸ U svojem pismu Francescu Barbaru, u kojem mu početkom 1418. javlja o pronalasku rukopisa Silija Italika, Manilija i Stacijevih *Silvi*, Poggio je izrazio razočaranje zatečenim stanjem teksta u *Silvama*, za koje je okrivio potpunu ignoranciju pisara koji je izradio taj prijepis: *Is qui libros transcripsit ignorantissimus omnium viventium fuit: divinare oportet non legere, ideoque opus est ut transcribantur per hominem doctum.* Međutim, zanimljivo je i to da je taj prijepis, poslan Niccolòu Niccoliju da ga prepíše, ostao neplanirano izvan Poggiova dosega sljedećih dvanaest godina, sve do 1430., kad se Poggio Niccoliju požalio na to što mu ne vraća rukopise: *Sed considera an recte hoc facias, in quo mihi uideris errare. Lucretium tenuisti iam per annos xiv, eodem modo Asconium Pedianum, sic et Petronium Arbitrum et Statium Siluarum orationesque illas, quas habes ex meis. Numquid tibi hoc equum uidetur, ut si quid aliquando ex his auctoribus legere cupio, tua incuria non possim?* G. Abbamonte, »Roman Humanism and the Study of the *Silvae* in the Fifteenth Century«, in: *Editing and Commenting on Statius' Silvae*, ed. Ana Lóio, Brill, Leiden-Boston, 2022, 25–29.

našanja prometnulo ih je ipak tek prvo komentirano izdanje zbirke 1475. Njega je pak pripremio *Domitius Calderinus Veronensis*, filolog i humanistička zvijezda čija je slava u drugoj polovini petnaestog stoljeća nadišla granice zavičajne Verone.⁴⁹ Koliko se Calderini tijekom sedamdesetih, ne samo u rodnoj Veroni, proslavio ovim, ali i drugim izdanjima rimskih autora, napose onih srebrnoga vijeka poput Marcijala (1474.) i Juvenala (1475.), toliko je njegova prerana smrt 1478. izazvala konsternaciju u humanističkim krugovima, posebno onom zavičajnom. Poglavitito veronski, ali i drugi ugledni talijanski humanisti, poput Poliziana, ožalili su nenadoknadv gubitak prigodnim latinskim pjesmama, a među njima se žalobnim epigramom oglasio i naš Ivan Gučetić.⁵⁰

Uloga pak koju je u recepciji Stacijevih *Silvi* odigrao Calderini, objavivši rukopis i posvetivši ga drugom veronskom humanistu iz kruga Pomponija Leta, Agostinu Maffeiju (1431.–1496.), učinila je to djelo, barem u lokalnim humanističkim krugovima, konotacijski povezivim s Veronom. Moglo bi se stoga reći da ne samo Katulove nego čak i Stacijeve reminiscencije u Crijevićevu pjesničkom ciklusu svojim intertekstualnim potencijalom generiraju prepoznatljiv zajednički, veronski predznak.⁵¹

Napokon, iz intonacije posljednje Crijevićeve pjesme može se naslutiti da dubrovački humanist i njegov adresat Jacopo Maffei nisu stranci: stihovi koji odlaze na veronsku adresu impliciraju njihovu prethodnu korespondenciju. Dapače, implikacije sežu i dalje. Ova posljednja, opipljiva poveznica uklanja svaku sumnju da bi spomenuti veronski predznak prethodnih triju pjesama bio plod slučajnosti i zapravo čitavu Crijevićevu zbirku nepogrešivo koncepcijski smješta u veronski kulturni kontekst.

Naravno, samo od sebe nameće se pitanje u kojim je okolnostima veza dvojice humanista mogla biti uspostavljena. Isto tako, nejasno je je li njihov prijateljski odnos bio povodom da dubrovački pjesnik svojem veronskom adresatu u čast sastavi ciklus pjesama što odišu veronskim »štihom« ili je to prijateljstvo možda i posljedica činjenice da su i pjesnik i njegove pjesme naprosto proizvod lokalnog veronskog humanističkog kruga, odnosno da je Alojzije Crijević kao pjesnik stasao upravo u Veroni. Odgovor na ova pitanja bio bi dragocjen ne samo za razumijevanje profila Crijevićeva humanizma nego i za širi kontekst poznavanja dubrovačke kulturne i književne povijesti u posljednjim desetljećima

⁴⁹ Za najdetaljniji pregled rukopisne tradicije i prvih izdanja *Silvi* v. M. D. Reeve, »Stadius' *Silvae* in the Fifteenth Century«, *The Classical Quarterly* Vol. 27, No.1 (1977), 202–225. G. Abbamonte, n. dj. (48), 36–43.

⁵⁰ D. Novaković, »Nepoznati epitaf Ivana Gučetića talijanskom filologu Domiziju Calderiniju«, *U krilu vile Latinke*, 183–188.

⁵¹ Zanimljivo je da je prvi sljedeći tiskani komentar uz *Silve* sastavio opet jedan veronski filolog, Girolamo Avanzi: 1499. objavljeno je u Veneciji izdanje Stacijevih *Opera omnia* s Calderinijevim komentarom koji je Avanzi bio popravio.

petnaestog stoljeća. U svakom slučaju, prvi korak u bilo kakvu pokušaju davanja takva odgovora bit će revizija pjesnikove aktualne biografske natuknice. Naime, podaci koje biografija u sadašnjem obliku pruža daljim istraživanjima kudikamo više odmažu nego što bi pomagali.

7. Preduga pariška haljina

Poduži biografski portret koji je Saro Crijević posvetio svojem sugrađaninu i rođaku Ludoviku Crijeviću Tuberonu zadržao je kvalifikaciju vjerodostojnosti i u modernim književnopovijesnim istraživanjima te postao polaznom točkom većine domaćih i inozemnih pokušaja nadopuna biografije glasovitog benediktinskog opata. Međutim, Sarova rekonstrukcija Tuberonova života do ulaska u benediktinski red, suočena s arhivskim materijalom, već i prije pronalaska veronskih stihova pokazivala je određene faktografske propuste i nelogičnosti: predstavljanje novopronađene pjesničke zbirke prilika je da se napokon revidira.

Počevši od toga, dakle, da je mladost proveo u Parizu na studiju književnosti, filozofije, matematike i teologije (*Parisiis per omnem adolescentiae aetatem politioribus in litteris, philosophicis, praeterea mathematicis ac etiam sacris studium suum collocavit*), kamo da ga je poslao otac (*a patre in Galliam missus est*), preko uzimanja nadimka *Tubero* prema običaju neke akademije čijim je postao članom (*Ibi inter academicos nescio quos locum ob insignem doctrinam atque eruditionem sortitus, ab iis recepto more nomina mutandi Tubero dictus est*), pa do zaruka s Jelušom Gučetić (*nobilem puellam Gozeae, ut ferunt, familiae, Jelusiam seu Helenam nomine sibi despondit*), a onda i njihova razvrgnuća i odlaska u samostan zbog skandala s predugom haljinom (*publica auctoritate et, ut aiunt, in praetorio coram arbitraris detracta illa Tuberoni vestis fuit et succisa [...] eam ob rem angore quamaximo affectus est Tubero*), baš sve je na temelju netočnih i krivo protumačenih vijesti Saro Crijević – u najboljoj namjeri, ne treba sumnjati – sklopio u romansiranu biografsku izmišljotinu gotovo potpune neupotrebljivosti.⁵²

Za neke je elemente ove priče pritom čak i moguće naslutiti gdje je u Sarinu izvještaju moglo poći po zlu. Na primjer, kad je u pitanju skandal s odjećom, kojem je trag u knjigama dubrovačkih vijeća neuspješno pokušavao naći još Konstantin Jireček, valja primijetiti da u zapisima Malog vijeća uistinu postoji odluka iz 1480. o kažnjavanju dubrovačkog plemića zbog nošenja nepropisne odjeće i da je njezin sadržaj vrlo sličan opisu događaja kako ga za Tuberonov slučaj donosi *Bibliotheca Ragusina*. Međutim, ona se ne odnosi na našeg pjesnika, nego na izvjesnog Nikolu Andrije Crijevića, koji je pod prijetnjom dvomjesečne zatvorske kazne morao pred Malo vijeće donijeti svoju novu crvenu haljinu čipkom opšivena donjeg ruba, da je se ondje javno skrati za trećinu lakta:

⁵² S. M. Crijević, n. dj. (7), 41–42.

Captum fuit per sententiam quod ser **Nicolaus And. de Criuea** statim debeat portari facere ad praesens consilium uestem de grana rubea, quam nuper fecit cum cauda tranforata, et portata dicta ueste debeat publico de ea incidi facere a pede unum tertium brachii. Et si non faciat statim portari dictam uestem, debeat poni in carcere de medio, ubi stare debeat duobus mensibus. Et completis dictis duobus mensibus non debeat dimitti, nisi prius portauerit dictam uestem et eam incidi fecerit, ut dictum est.⁵³

Saro je, bit će, svoju interpretaciju temeljio na tekstu upravo ove odluke, jer sličnu koja bi se odnosila na našeg pjesnika u knjigama istraživači dosad nisu uspjeli pronaći. Ako je prolazeći kroz arhivske knjige pogrešno pročitao ime Crijevića kažnjenog zbog nepropisnog nošenja odjeće, mogao je lako u njemu prepoznati upravo Tuberona, utoliko lakše jer je već bio vjerovao da se slavni benediktinac školovao u Francuskoj. A za taj tek podatak ne postoji baš nikakva potvrda, počevši od nepostojanja Crijevićeva imena u popisima studenata na pariškom sveučilištu, na što je već bio upozorio Franjo Šanjek.⁵⁴ Na stranu pritom to što Crijevića u Pariz nije, kako Saro tvrdi, mogao poslati otac, koji umire već 1462. Odlazak na studij u Pariz bio bi sasvim izniman jer su dubrovački mladići, kao i mladići iz mletačke Dalmacije, u petnaestom i šesnaestom stoljeću na studij tradicionalno odlazili prvenstveno u Padovu, a potom i u ostale talijanske sveučilišne centre.⁵⁵ Osim toga, poznato je da je humanizam, nakon obećavajućeg početka krajem četrnaestog stoljeća, u punoj snazi u Francusku stigao tek s početkom šesnaestog stoljeća. Spominjući između ostalog jak skolastički utjecaj na Sorboni kao jedan od uzroka kašnjenja humanizma u Francuskoj Jozef IJsewijn u svojem pregledu europske novolatinske književnosti o latinskom na tim prostora kaže sljedeće:

Despite this promising beginning, French prehumanism soon ceased to keep itself abreast of the evolution in Italy. If the difference was perhaps slight before 1400, it became more and more marked in the course of the 15th century [...] As a consequence Latin style in 15th-century France remained largely late medieval.⁵⁶

⁵³ DAD, Consilium minus (dalje CM) 21, f. 171v. Više o dubrovačkim propisima o odijevanju u: Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik–Zagreb, 1999, 344–352.

⁵⁴ Franjo Šanjek, »Hrvati i Pariško sveučilište (XIII. –XV. st.)«, *Rad HAZU, Razred za društvene znanosti* 35 [36] (1998), 109–147.

⁵⁵ Nella Lonza, »Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 48 (2010), 9–45.

⁵⁶ Jozef IJsewijn, *Companion to Neo-Latin Studies (Part I): History and Diffusion of Neo-Latin Literature*, Leuven University Press, 1990, 128.

Izvjescno je dakle da u drugoj polovini petnaestog stoljeća pariški student nije unutar nastavnog kurikula upoznao klasičnu rimsku poeziju u onom rasponu i stjecao onaj stilski profil pjesničke vještine kakav Crijević demonstrira u svojim pjesmama. Kao takav, Pariz je i potpuno nezamisliv kao mjesto Crijevićeve rana susreta s tekstom Stacijevih *Silvi*, na samim počecima njihove humanističke cirkulacije. Napokon, zajedno s tezom o pariškom studiju otpada i Sarova priča o pariškom akademskom nadimku *Tubero*: to potvrđuju i veronski stihovi, u kojima se Crijević tim pridjevkom očigledno još ne služi.

Moglo bi se pritom opravdano zapitati odakle onda uopće Saru Crijeviću Pariz. Čini se da nema boljeg objašnjenja nego da je riječ o pokušaju pukog domišljanja nepotkrijepljena ikakvim provjerenim činjenicama. Koliko god se dubrovačku književnu historiografiju osamnaestog stoljeća željelo smatrati »modernom« i vjerodostojnom, ona to još u velikoj mjeri nije: ništa drugačije naime pri sastavljanju Crijevićeve biografije ne postupa ni drugi dubrovački književni historiograf, Sebastijan Slade Dolci. On će dva desetljeća kasnije (1767.) mjestom gdje se Crijević obrazovao i uzeo pridjevak *Tubero* proglasiti neku siensku akademiju, opet bez ikakve dokumentirane podloge.⁵⁷ Što se pak Sara Crijevića tiče, najlakše je pomisliti da ga je u domišljanju o Tuberonovu obrazovanju prevarila dvosmislenost ranije spomenutog distiha, u kojem Ilija Crijević, braneći pjesništvo autora predanih vjeri, hvali poeziju svojeg prezimenjaka benediktinca:

Num, rogo, braccatus non molle poema togatum
Tonsus et absurda Tubero voce canit?

Saro je, spomenuli smo, ove stihove shvatio potpuno pogrešno, kao pokudu, a ne kao pohvalu Tuberonove poezije. Pa ako je pogriješio već u tumačenju intonacije ove rečenice, inače sasvim jasne iz konteksta ostatka pjesme, utoliko je lakše mogao promašiti i u interpretaciji zaista višeslojnog značenja pridjeva *braccatus*. On u klasičnom latinskom označuje osobu odjevenu u hlače (*braccae*) ili u široku odjeću, ali ima i konotaciju neuglađenosti, s obzirom na prekoalpske narode koji su za razliku od Rimljana hlače nosili. Na koncu, *braccatus* je i onaj koji potječe iz Transalpinske Galije, zvane i *Gallia braccata*, za razliku od Cisalpinske Galije, zvane i *Gallia togata*: sasvim dovoljno da *Tubero braccatus* po toj logici za Sara postane pariškim đakom, umjesto da se u spomenutoj sintagmi prepozna Ilijina aluzija na benediktinčev neugledan redovnički habit.

⁵⁷ *Tubero quia nonnihil gibbus dictus est a Senensi Academia, in quo (sic!) ab aliquo corporis vitio Academici agnominabantur*. Sebastian Slade Dolci, *Fasti litterario-ragusini*, Venetiis, 1767, 37.

8. Na Stacijevu tragu: *in schola Sponge*⁵⁸

Napokon, u svemu što je ostalo sačuvano od Tuberonove proze i poezije baš nijedan signal ne upućuje na to da bi on važan dio svojeg života bio proveo u Francuskoj. No, sve kad Francuska i sasvim otpadne kao mjesto Tuberonova obrazovanja, tek smo neznatno bliže odgovoru kada i gdje onda jest brusio svoj pjesnički talent.

Pritom, najzujbudljiviju interpretaciju – prema kojoj bi Crijevićeve pjesme mogle imati naglašenu veronsku konotativnu komponentu zato što su i nastajale tijekom njegova dosad nepoznata školovanja u Veroni – treba, čini se, odbaciti već na samom početku. Na njegovu prisutnost u Veroni ili nekom od okolnih obrazovnih centara poput Brescije, Padove ili Bologne ne upućuje nijedan dosad poznati pisani dokument, bilo arhivski bilo književni. Dapače, *Actio Panthea*, zanimljiv suvremeni literarni zapis u prozi i stihu veronskog autora Jacopa Giuliarija iz 1484., umanjuje nadu da bi se takav podatak mogao ikad pojaviti. Slaveći, naime, pjesničku krunidbu središnje figure veronskog humanističkog kruga, već spomenutog Giovannija Antonija Panthea, ovaj tekst pruža iznimno vrijedan presjek onodobne lokalne humanističke scene, jer spominje sve vrednije humanističke autore, njih čak četrdesetak, koji su u to vrijeme ondje bili književno aktivni.⁵⁹ Izostanak Crijevićeva imena u tom tekstu treba stoga protumačiti kao jasan signal da u to doba nije fizički bio dijelom veronske humanističke scene. S druge strane, njegove pjesme začudo gotovo istodobno završavaju u veronskoj pjesničkoj antologiji, rukopisnom zborniku ms. 1366, među stihovima suvremenih veronskih autora.

Ako dakle u pozadini ovog pjesničkog ogleđa nije studijski boravak u Veroni, već spomenuti snažan utjecaj Stacijevih *Silvi* na konačan oblik Crijevićeva pjesničkog ciklusa promeće se u gotovo jedini konkretniji trag koji bi mogao dovesti do objašnjenja konteksta nastanka pjesama. Ciklus je, podsjećamo, nastao oko 1480., a s obzirom na to da su *Silve* tekst koji je tek iza 1475. počeo biti filološki

⁵⁸ *Schola sponge* (tj. škola u palači Sponza) i *scola sopra dohana* (tj. škola iznad carinarnice) izrazi su koji se pojavljuju u odlukama dubrovačkih vijeća o izboru školskih nastavnika u 15. i 16. st. K. Jireček, »Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić«, *Archiv für slavische Philologie* 19 (1897), 79.

⁵⁹ Puni naslov te rasprave je *Panthea actio in qua Linus et Belus legati cum Apolline, Baccho, Sileno, Marte ac Musis, et per Virgilium poetarum oratorumque Veronensium enumeratio*, a nanovo je tiskana i komentirana u: Cesira Perpolli, »L' Actio Panthea e l' Umanesimo Veronese«, *Atti e memorie della Accademia di agricoltura, scienze e lettere di Verona* 91 (1915), 5–158. Detaljan komentar i prijevod najzanimljivijeg teksta unutar rasprave, završne pjesme od 356 heksametara koji donose imena četrdesetak istaknutih veronskih humanista objavio je Gabriele Banterle, »Il carme di Virgilio Zavarise cum enumeratione poetarum oratorumque Veronensium«, *Atti e memorie della Accademia di agricoltura, scienze e lettere di Verona* 151 (1975), 121–170.

otkrivan u humanističkom svijetu, nije bilo mnogo kulturnih centara u kojem ga je Crijević mogao upoznati, upiti i pjesnički reciklirati tako promptno.

Sredina koja je na italskom tlu osobito cijenila Stacijevo pjesništvo i u koju je u ovoj priči opravdano prvo se zagledati, Stacijev je rodni Napulj i humanistički krug oko Giovannija Pontana. Činjenica je da je već Pontanov prethodnik Antonio Beccadelli Panormita (1394.–1471.) posjedovao tekst *Silvi* (Vat. lat. 3282), no jednako je tako izvjesno da snažnijih odjeka tog djela u Napulju nema prije Calderinijeva komentirana izdanja 1475.⁶⁰ Calderini pak svoje izdanje otvara fiktivnim obraćanjem Staciju uz poziv da se pjesnik i njegova zbirka *Silve* vrate u rodni Napulj, gdje su još uvijek slabo poznate i gdje se čitaju iz loših rukopisa u iskvorenu obliku:⁶¹

(Domitius hortatur Papinium Statium ut redeat Neapolim in patriam, ubi ei blandiet Franciscus Aragonius regis Ferdinandi filius)

Nuper non fueras in urbe notus,
 Incultus, lacer, horridus, retonsus:
 Nunc vultus reparatus in priores
 Splendens, integer, elegans, politus,
 O quot millia fronti basiorum
 Gaudenti excipies...

Nakon što su 1475. napokon postale dostupnijim tekstom, *Silve* su učinile da je Stacije u Napulju slavom dostigao, moguće čak i nadišao Vergilija. Ne samo da je sa *Silvama* otkriveno da je Stacije, za razliku od Vergilija, rođen upravo u Napulju, a ne, kako se tijekom srednjeg vijeka smatralo, u Toulouseu: promjeni pjesničkog senzibiliteta u napuljskoj sredini doprinijela je i činjenica da su *Silve* žanrovski ponudile nov pjesnički okvir prikladan za dvorsku poeziju, što je lokalnim humanistima, šticevicima aragonskih vladara, bilo iznimno zanimljivo.⁶² Podatci o snažnijoj recepciji *Silvi* u Napulju ipak potječu tek iz sljedećeg deset-

⁶⁰ Ian Fielding, *Statius and his Renaissance Readers: »The Rediscovery of a poeta Neapolitanus«*, in: *Campania in the Flavian Poetic Imagination*, edd. Antony Augoustakis – R. Joy Littlewood, Oxford University press, 2018, 272; G. Abbamonte, n. dj. (47), 186.

⁶¹ Ovaj pozdravni epigram Calderini je možda sastavio po uzoru na prvo izdanje *Silvi* iz 1472. (Venecija, Vindelino de Spira). To skupno izdanje u isti je čas i *editio princeps* Katula, Tibula i Propercija, a nad Katulovim je pjesmama tiskan poznati epigram Benvenuta Campesana (1250.–1323.) o Katulovu povratku u domovinu: *Ad patriam venio longis ab finibus exul* (shorturl.at/joDNS, 30. 03. 2023.) Rimsko izdanje *Silvi* (A. Pannartz, 1475.) donosi ove Calderinijeve stihove na f. 4v (shorturl.at/iloF7, 30. 03. 2023.).

⁶² A. Lóio, »Commenting on Statius' *Silvae*: No Place for Dead Wood«, *Editing and Commenting on Statius' Silvae*, ed. Ana Lóio, Brill, Leiden-Boston, 2022, 19; G. Abbamonte, n. dj. (47), 181–187.

ljeća: u gradu je seriju predavanja na temu *Silvi* 1483. držao Francesco Pucci (1463.–1512.), a 1492. Aulo Gian Parrhasio (1470.–1521.), prvi Polizianov, a drugi Acciarinijev student. Pucciju je pritom u publici sjedio i Sannazaro, u čijim kasnijim stihovima o vili Mergilini jasno odjekuju pohvale vila iz Stacijevih *Silvi*.⁶³

Na Crijevićevu usredotočenost na pjesništvo napuljskog humanističkog kruga upozoreno je već na početku: epigramom je bio popratio Pontanovu smrt (1503.), a čak i prerano oplakao smrt Pontanova nasljednika Sannazara (1526.) te se na neki način pokazao pozornim pratiteljem napuljske humanističke scene. Napuljski pak smjer književnih utjecaja, kad bi ga se kod Crijevića potvrdilo, ne bi trebao biti iznenađenjem. Dubrovnik je s Napuljem imao razvijene trgovačke i političke odnose. Ne treba sumnjati da su s ovim dodirima pod ruku išle i kulturne veze: polovinom 15. st. dubrovačkim konzulom u Napuljskom Kraljevstvu bio je vrlo obrazovani Benedikt Kotruljević (1416.–1469.), a Ilija Crijević posvetio je 1485. pohvalnu pjesmu princu Ferdinandu Aragonskom, budućem napuljskom kralju (1495.–1496.). Međutim, ne postoji nijedna potvrda da je u kulturne dodire s Napuljem već oko 1480. bio uključen i Alojzije Crijević. U tom smislu, čini se da taj specifičan kulturni aspekt, »napuljska veza« dubrovačkog humanizma, na čiju je intrigantnost već bio upozorio Darko Novaković, zasad ne vodi do objašnjenja ranoga Crijevićeva susreta sa Stacijevim *Silvama*.⁶⁴

U svakom slučaju, u nedostatku dokumentiranih podataka da je mladi Crijević pohađao bilo koje sveučilište u Italiji ili igdje drugdje u Europi, preostaje istražiti je li njegovo prvo i jedino formalno obrazovanje, koje je primio u Dubrovniku tijekom sedamdesetih godina petnaestog stoljeća, ikako moglo stvoriti pretpostavke za spomenutu književnu recepciju. To je inače desetljeće u kojem se među dubrovačkim učiteljima posebno ističe glasoviti *magister humanitatis* Tideo Acciarini (o. 1430.–1500.), koji je opipljiv humanistički trag tijekom šezdesetih već ostavio u Splitu, napose kao učitelj Marka Marulića. Novije rasprave još uvijek oprezno navode vrijeme njegova boravka u Dubrovniku, pri čemu je razdoblje između 1477. i 1480. neupitan, a otvorenom ostaje mogućnost da se u Dubrovniku na kraće vrijeme našao već 1472., odnosno da je u njemu boravio čak i duže, do 1483.⁶⁵

⁶³ G. Abbamonte, n. dj. (47), 186.

⁶⁴ D. Novaković, n. dj. (9), 132.

⁶⁵ Silvia Fiaschi upozorava da još uvijek nije moguće sa sigurnošću odrediti vrijeme Acciarinijeva boravka u Dalmaciji. Silvia Fiaschi, »Acciarini e Poliziano: percorsi umanistici di fine Quattrocento«, in: *Tideo Acciarini maestro e umanista fra Italia e Dalmazia. Atti del Convegno internazionale di studi* (Macerata, 21 ottobre 2011), ed. Silvia Fiaschi, eum, Macerata, 2014, 51–97. Acciarinijev boravak u Dubrovniku već 1472. spominje Sante Graciotti, *Il petrarchista dalmata Paolo Paladini e il suo canzoniere (1496)*, il Calamo, Roma, 2005, 62.

Odluka Malog vijeća od 23. 3. 1481. (DAD, CM 14., f. 29) govori o angažiranju Tidea Acciarinija dubrovačkim učiteljem na razdoblje od dvije godine: *Prima pars est de conducendo ad salarium communis nostri magistrum Tydeum Acciarinum pro magistro scholarum*

Premda domaća literatura među Acciarinijeve đake ubraja Ivana Gučetića, Karla Pucića, Iliju Crijevića, Jakova Bunića i Tuberona, jedini dosad potvrđeni njegov učenik bio je Ilija Crijević. Dokumentiranih potvrda o tomu da je i Tuberon slušao talijanskog humanista dosad nije bilo: ipak, kronologija Acciarinijeva boravka u Dubrovniku dopušta tu mogućnost.

Zanimljivo je pritom da je Acciarini bio također i talentiran latinski pjesnik. O tomu svjedoči nekoliko stotina sačuvanih stihova koji obiluju mitološkom učenošću i pokazuju metričku raznovrsnost od heksametra, preko elegijskog distiha, do safičke strofe i adoneja.⁶⁶ Od spomenutih je sačuvanih pjesama tijekom boravka u Dalmaciji sastavio tek jednu, nedavno prvi put objavljenu budnicu protiv Turaka iz 1471., posvećenu papi Sikstu IV.⁶⁷ I ona je, kao i veći dio ostalih Acciarinijevih pjesama, tematski inkompatibilna s Crijevićevim veronskim ciklusom i teško ih je uspoređivati: ipak, ona mu je bar vremenski bliska i ako baš želimo pronaći nešto prepoznatljivo što ih povezuje, onda je to svakako naglašena stiliziranost mitološkim leksičkim materijalom.⁶⁸

Činjenica je naravno da je to univerzalna odlika humanističkog pjesništva koja sama za sebe ne dokazuje mnogo. Isto tako, to što su, osim adonejskog metra, nabrojani Acciarinijevi versifikacijski oblici oni isti u kojima je svoje pjesme sastavio i Crijević, također može biti samo ko incidencijom, a nikako presudnim pokazateljem izravna utjecaja starijeg humanista na njegova mladog đaka. Vjerojatno se, napokon, ne bi smjelo išta više od zanimljive slučajnosti vidjeti niti u tome što u pjesmama obojice pjesnika čitamo spomen Eumenida s epitetom zmijske kose uobličeni u istu klauzulu, kakva se ne zatječe baš nigdje drugdje, ni u klasičnom ni u novovjekovnom pjesništvu.⁶⁹

pro annis duobus incepturis die qua ascendit nauigium nauigaturus Ragusium. Iz odluke je jasno da se u tom trenutku nije nalazio u Dubrovniku, premda mu je 1480. bio produljen mandat. Nema podataka da se Acciarini na taj novi poziv odazvao: vjerojatno najkasnije 1482. on se kao učitelj nalazi u Cosenzi (Kalabrija). S. Fiaschi, *ibid.*, 63.

⁶⁶ Šest mladenačkih Acciarinijevih pjesama, sastavljenih između 1457. i 1459. tijekom službe kod Alessandra Sforze u Pesaru, objavio je Francesco Lo Parco, *Tideo Acciarini umanista marchigiano del secolo XV con sei carmina e un libellus inediti della Biblioteca Classense di Ravenna e della Biblioteca Vaticana*, Francesco Giannini, Napoli, 1919, 135–146. Nije mu bila poznata velika heksameterska pjesma papi Sikstu IV. iz 1471. (v. sljedeću bilj.), niti pohvalni heksameterski epigram u čast Pavla Paladinića iz 1496. S. Graciotti, n. dj. (65), 179–180.

⁶⁷ Pjesma je, sva je prilika, sastavljena tijekom boravka u Splitu. Bratislav Lučin, »Neobjavljena pjesma Tidea Acciarinija papi Sikstu IV.«, CM 24 (2015), 68.

⁶⁸ Za čitav tekst Acciarinijeve pjesme v. B. Lučin, n. dj. (67), 72–109.

⁶⁹ Sama ideja da je Crijević mogao vidjeti Acciarinijevu pjesmu za papu Siksta IV. pritom ne bi trebala biti sporna: svoju je pjesmu naime talijanski humanist potvrđeno davao na čitanje i kolegama. U pismu objavljenom uz Šižgoričevo izdanje pjesama 1477. Acciarini šibenskom pjesniku zahvaljuje ne samo na epigramu koji je ovaj za njega skladao

Et cornu tragico percussus, ab **anguibus atris**
Eumenidum...

(Acciarini, *Hortatus in Turcas*, vv. 34–35)

Pelle procul conto crinitas **anguibus atris**,
Portitor, **Eumenides...**

(vv. 54–55)

Na ovim podudarnostima teško bi se ozbiljnije mogla braniti teza o tome da je stariji pjesnik kroz obrazovni proces oblikovao pjesnički izraz svojeg učenika, a kamoli da mu je upravo on omogućio susret s dotad slabo poznatim tekstom Stacijevih *Silvi*. A reminiscencije *Silvi*, pokazali smo, svojevrsan su šibolet u Crijevićevim stihovima, varirajući od naglašeno asocijativnih, poput odabira stacijevske heksameterske forme u tužaljci za uginulom pticom, ili izbora stacijevskog pseudonima *Asteris* u pjesmi o voljenoj osobi, do prigušenijih, skrivenih iza upotrebe riječi tipičnih upravo za Stacijev leksički korpus. Dobar je primjer za to Crijevićevo uvođenje priče o sireni *Parthenope* u epicedij za Gučetićeve slavuja (vv. 28–33): od pregršt mitoloških likova koji su mogli poslužiti za izgradnju željene slike, Crijević je posegnuo za imenom sirene koja je ujedno i antički eponim Napulja, mjesta Vergilijeva zadnjeg počivališta, ali, ovdje mnogo važnije, i Stacijeva rodnoga grada. I premda je spominje i Vergilije, samo jedanput, u *Georgikama* (IV, 563), ne bi trebalo biti sumnje da je Crijević njezinim spomenom evocirao Stacija, koji Partenopino ime, na istom početnom mjestu u stihu kao i Crijević, u *Silvama* spominje čak šest puta.⁷⁰ Jednako tako, kad Gučetićeve instrument Crijević dvaput nazove *chelys*, riječju koju u klasičnom pjesništvu inače upotrebljava samo Ovidije, i to samo jedanput, činjenica da se ta riječ u *Silvama* pronalazi čak dvadeset i dva puta opet govori u prilog tomu da Dubrovčanin čita *Silve*, i to s osobitim entuzijazmom.

Napokon, na razini emulacije čitave Stacijeve scene zanimljiva je invokacijska slika tužaljke za slavujem. U toj se sceni, zasnovanoj na ideji odbacivanja lovora, kao materijala neprikladna za izradu pjesničkog vijenca u pjesmi žalobne intonacije, pjesnik odlučuje da glavu ovjenča tisom, koja raste na grobljima i prikladnija je tužnoj prilici (vv. 1–6). Upravo tom alternativom izbora između tise i lovora i Stacije u petoj knjizi otvara epicedij u smrt vlastita oca (*Silv.* V, 3, 1–9):

Stacije

Iipse malas uires et lamentabile carmen

(Šižgorić mu tepa: *dulcissime uatum*), nego i na pohvalama kojima ga je Šižgorić obasuo nakon čitanja pjesme za Siksta: *Scribis enim te mirum in modum commendare (sic!) carmina nostra ad summum pontificem edita*.

⁷⁰ *Parthenope* se u drugim padežima u *Silvama* pronalazi još na tri mjesta.

Elysio de fonte mihi pulsumque sinistrae
 Da, genitor praedocte, lyrae. neque enim antra moueri
 Delia nec solitam fas est impellere Cirrham
 Te sine. Corycia quicquid modo **Phoebus** in umbra,
 Quicquid ab Ismariis monstrarat collibus Euhan,
 Dedidici. fugere meos Parnasia **crines**
 Vellera, funestamque hederis irrepere **taxum**.
 Extimui trepidamque (nefas!) arescere **laurum**.

Crijević

Non Helicon meo laticesque impellere sacros,
Phoebe, sinas cantu, rauco nec margine vulsa
 Fluminis Eurotę frontem mihi **laurus** obumbret
 Perpetuo uernans: **taxus** Cyrnea **capillos**
 Ambiat effusos, refero dum fata uolucris
 Tristia Cecropię.

Acciarinijeva budnica protiv Turaka naravno u tom segmentu ni približno ne pruža takvu sliku, niti bi to bilo očekivano, već iz sasvim jednostavnog razloga što je bila sastavljena 1471., dok *Silve* još nisu snažnije procirkulirale humanističkim svijetom. Ipak, postoji jasan dokaz da je Calderinijevo izdanje *Silvi* iznimno zaintrigiralo Acciarinija i da je taj pjesnički korpus intenzivno proučavao. On se naime ranih osamdesetih poslanicom obratio firentinskom humanistu Angelu Polizianu,⁷¹ kojeg inače nije osobno poznao, a povod je bio taj što su do njega došli dijelovi komentara koje je Poliziano priredio za svoja predavanja o Stacijevim *Silvama* održana u Firenzi 1480. i 1481..⁷²

Inciderunt in manus nostras veluti mutilata ramenta quaedam interpretati-
 onum tuarum in Papinii Sylvas, quibus aut intacta a Domitio explicas, aut
 explicata ab eo meliora reddis, Angele vir eruditissime.

Diveći se novim Polizianovim tumačenjima Stacijevih stihova, Acciarini nedvosmisleno daje do znanja da je prije Polizianovih komentara već temeljito bio proučio Calderinijevo izdanje teksta *Silvi* i napose njegov filološki komentar, koji je inače postao standardnom opremom većine izdanja te Stacijeve zbirke u petnaestom stoljeću, a bio je pretiskivan i tijekom sljedećeg stoljeća. Pismo pritom nije

⁷¹ Iako ne nosi oznaku godine kad je napisano, ovo se pismo prema Lo Parcovoj pogrešnoj konjekturi dugo datiralo u 1480. Sva je prilika da je ipak nastalo koju godinu kasnije, nakon što je Acciarini 1482. preuzeo učiteljsku dužnost u Cosenzi. S. Fiaschi, n. dj. (65), 63.

⁷² Za čitav tekst Acciarinijeva pisma v. F. Lo Parco, n. dj. (66), 147–148. Za Polizianova predavanja o *Silvama* v. G. Abbamonte, n. dj. (47), 185–186.

samo puka pohvala, Acciarini moli firentinskog humanista da se svakako potruži prepisati i poslati mu i ostatak komentara, ako još neka mjesta tumači na nov način:

Rogo, imo obsecro et obtestor, ut tuis mihi literis significes an aliud, vel in eundem Papinium, vel in alios latinos autores edideris, quod a coeteris discrepet interpretibus.

Teško je da postoji jasnija potvrda Acciarinijevih pjesničkih sklonosti od onog što čitamo u ovom pismu: bio je, pokazuje se, i on rani oduševljeni čitatelj Stacijevih *Silvi*. Kronologija pritom dozvoljava, dapače i sugerira, da je takav, dobro upućen u to djelo i pripadajući Calderinijev komentar, već stigao u Dubrovnik. Utoliko je lakše pretpostaviti da se Crijevićev susret s tek »uskrsnulim« Stacijevim *Silvama* ipak mogao dogoditi upravo ondje, na ilirskoj obali Jadrana, među dubrovačkim zidinama, daleko od intelektualne vreve talijanskih kulturnih središta, a upravo zahvaljujući angažmanu voditelja lokalne humanističke škole.

Teško je zamislivo da bi stacijevska filologija, čiji procvat u Italiji kreće s Calderinijevim komentiranim izdanjem, do udaljenih jadranskih obala doprla gotovo bez zakašnjenja, da nije postojao njezin oduševljeni promicatelj i posredovatelj u tim krajevima. Upravo spomenuti detalji ukazuju na to da je ulogu katalizatora recepcije Stacijeve poezije u Dubrovniku morao odigrati baš Acciarini, upućeni čitatelj Calderinijeva izdanja, koji u Grad stiže 1477. i sa sobom donosi i avangardni poetski sentiment.⁷³ Dapače, stacijevska poveznica, koja sada neminovno u vezu dovodi Crijevića i Acciarinija, baca drugačije svjetlo i na prvospomenute podudarnosti u njihovu pjesništvu, koje su se same za sebe činile koincidencijom.

⁷³ Nije nevažno napomenuti niti to da izdanje iz 1475. nakon teksta i komentara *Silvi* u nastavku (*ff.* 139v–152) donosi Calderinijev komentar Ovidijeve pjesme o Sapfi i Faonu (*Her.* 15), izvora leksičke građe u trećoj Crijevićevoj pjesmi. Usto, 1475. objavljeno je mletačko izdanje Calderinijeva komentara uz Marcijala (prvi put objavljeno 1474. u Rimu): ono je u dodatku bilo popraćeno i komentarom uz Ovidijevu pjesmu *Ibis* (*sine fol.*), za koju smo ranije pokazali da je također Crijeviću ponudila jezična rješenja. U kontekstu svega dosad spomenutog i ove podudarnosti sve manje djeluju slučajnima, odnosno sugeriraju da je Acciarini pomno pratio Calderinijev filološki rad i predstavljao ga u sredinama u kojima je predavao. I Crijević je tako *Silve* čitao uz Calderinijev komentar: dapače, dosjetljivom je humanističkom igrarijom to davao do znanja svakom čitatelju svojih pjesama koji bi Stacija čitao iz istog izdanja kao i on. Kad mu srce probode Paulina strijela izdaje (III, 19–26: *Scilicet hos gemitus dedit, hunc mihi Paula dolorem, / Ha scelus, hec pharetris uenit harundo suis!*) pa poželi lijek kojim bi izvidao ranjenu dušu, pjesnik će od svih trava rimske i grčke poezije zavapiti upravo za onom kretscom (*Gnosidos herba*), koju u *Silvama* spominje Stacije (I, 4, 98–102; v. poglavlje 4). Ne bi pritom trebalo biti sumnje da **Cerui-nus** baš nju bira poglavito zato što tu spasonosnu travu (*dictamnus*) u svojem izdanju *Silvi* Calderini komentira sljedećim riječima: *Hanc* (sc. *herbam*) **ceruus aedit quotiens fixus est sagitta** (»Ove se trave jelen najeda kad god ga probode strijela«).

Napokon, pažnje vrijedan podatak pritom jest taj da se u hrvatskim knjižnicama i arhivima danas čuva jedna jedina Stacijeva inkunabula: ona se nalazi u Zagrebu i tiskana je tek 1490.⁷⁴ Ovaj podatak, koji ukazuje na raritetnost toga teksta na našim prostorima zasigurno nije dokazom, no pojačava dojam da se u Dubrovniku odigrao čudesno povoljan recepcijski trenutak: koliko je izdanje Calderinijevih *Silvi* do Dubrovnika stiglo neočekivano brzo, moguće je da je isto toliko brzo Grad i napustilo, zajedno s Acciarinijem, u njegovoj prtljazi.⁷⁵

Teško ponovljiv spoj vrhunskih humanističkih učitelja i talentirane i motivirane mladeži rezultirao je tako pred kraj sedamdesetih godina petnaestog stoljeća književnim fenomenom koji je privukao pažnju i najvećih suvremenih humanističkih imena. Mislimo ovdje u prvom redu na pjesništvo Ivana Gučetića koje mora da je nastajalo upravo u isto to vrijeme. Nažalost, o njemu danas svjedoče samo tri sačuvana prigodna epigrama, u svemu trideset i osam stihova, a onaj njegov dio koji je jednom pohvalio Angelo Poliziano, nesuđeni dubrovački učitelj nakon Acciarinija, nepovratno je propao još za pjesnikova života.⁷⁶ Firentinska se filološka zvijezda zadivila latinskim stihovima mlada čovjeka iz udaljenih strana, po profesiji k tomu trgovca, no čija se poetska vještina može mjeriti s vještinom bilo kojeg suvremenog, pa čak i antičkog pjesnika:

Quis non attonitus audiat hominem ab Illyrio mercimoniis (ut inquit Plautus) emundis uendundisque occupatum florentibus adhuc annis tantos in omni poetice fecisse progressus, ut non solum cum suae aetatis hominibus, sed cum ipsa plane antiquitate conferri possit?⁷⁷

Ipak, ako pogledamo pažljivije najstariji od sačuvana tri epigrama, onaj sastavljen povodom Calderinijeve smrti 1478., u prilici smo barem naslutiti kako je Gučetićevo izgubljeno pjesništvo moglo izgledati i kojim utjecajima odisati. Tih pet žalobnih elegijskih distiha Gučetić otvara sljedećim heksametrom:⁷⁸

Flete nouem sacre decima cum Pallade Musae.

⁷⁴ Josip Badalić, *Inkunabule u Narodnoj republici Hrvatskoj*, HAZU, 1952, 187.

⁷⁵ Abbamonte na temelju podatka o Acciarinijevu pismu Polizianu naslućuje da je upravo on tijekom boravka u Cosenzi upoznao svoje studente sa *Silvama*. Jedan od njegovih đaka bio je i ranije spomenuti Aulo Gian Parrhasio, koji je 1492. u Napulju održao niz predavanja o *Silvama*. G. Abbamonte, n. dj. (47), 186 (bilj. 50).

⁷⁶ Petar Kolendić, »Izbor Anđela Policijana za rektora u Dubrovniku«, *Zbornik radova SAN XVII, Institut za proučavanje književnosti knj. 2* (1952), 9–17.

⁷⁷ *Angeli Politiani Operum tomus primus, Epistolarum libros XII. ac Miscellaneorum Centuriam I. complectens, Lugduni, 1550, 121-122.*

⁷⁸ D. Novaković, n. dj. (50), 186–187.

Dosad ovaj stih sam za sebe nije privukao pažnju kakvu sada na njega usmjeravaju novootkrivene okolnosti recepcije *Silvi* u dubrovačkom pjesništvu. Uz novi intertekstualni ključ sada postaje jasnije da je pjesnik u taj stih unio najsnažniji aluzivni naboj svojeg *hommagea* preminulom veronskom humanistu, leksičkom građom upućujući na ono što je očito najviše cijenio i smatrao najprepoznatljivijim u Calderinijevu filološkom opusu. Naime, sintagma *decima cum Pallade* unikatna je Stacijeva sintagma i javlja se upravo u *Silvama*, koje je samo tri godine ranije humanističkom svijetu svojim izdanjem i komentarom bolje predstavio upravo ožaljeni Calderini:

Ast ego nec Phoebum, quamquam mihi surda sine illo
Plectra, nec Aonias decima cum Pallade diuas
Aut mitem Tegeae Dircesue hortabor alumnum.
(*Silv.* I, 4, 19–21)

Dapače, slična slika desetoga člana koji se pridružuje zboru Muza čita se i u *Silvi* o Stelinu i Asteridinu vjenčanju: ondje je u kolo s njima stala personificirana Elegija (*Silv.* I, 2, 7–10):

Quas inter uultu petulans Elegea propinquat
Celsior adsueto, diuasque hortatur et ambit
Alternum furata pedem decimamque uideri
Se cupit et medias fallit permixta sorores.

Ako je suditi po iznesenim podatcima, barem dvojica su dakle Dubrovčana već pred kraj sedamdesetih godina petnaestog stoljeća bila dobro upoznata sa Stacijevim *Silvama*, i obojica, čini se, zainteresirana da stacijevska komponenta intertekstualne aluzivnosti njihovih stihova bude prepoznatljiva. Rekonstruirani dijelovi dubrovačke brze i intenzivne recepcije *Silvi* pritom ukazuju na to da njezini tragovi vode prema Tideu Acciariniju, nekoć Marulićevu odgojitelju, a sada učitelju izvanserijske generacije spomenutih dubrovačkih humanista. Zasad je nemoguće preciznije odrediti njihov odnos, jesu li i Gučetić i Crijević bili i formalno Acciarinijevi đaci ili se razmjena pjesničkog znanja i iskustava odvijala unutar ležernijeg okvira lokalnog humanističkog kružoka. Ipak, sve upućuje na to da je do rane dubrovačke recepcije Stacijevih *Silvi* došlo u spomenutom trokutu Acciarini – Gučetić – Crijević, nigdje drugdje nego baš u Dubrovniku. Crijević je pak stoljećima bio cijenjen kao perjanica dubrovačke humanističke proze: njegov besprijekoran latinski izraz odavao je dojam da ga benediktinac duguje obrazovanju u inozemstvu, pa je tako nastao i mit o studiju u dalekom Parizu. Veronski pjesnički ciklus, osim što ga je predstavio i kao vrhunskog pjesnika, omogućio je i da napokon spoznamo kako je Crijevića u Dubrovniku od vrhunske humanističke naobrazbe dijelila tek kratka šetnja Stradunom, od doma u Širokoj ulici do predavaonice lokalnog dubrovačkog učitelja *in schola Sponge*.

9. Prema rješenju i umjesto zaključka: *panni di Verona*

No, ni Crijevićev dodir s Acciarinijem još uvijek ne objašnjava kako su njegovi stihovi na koncu došli upravo do Verone. Činjenica je da od 1478., kad je primljen u Veliko vijeće, do 1484. i povlačenja u samostan naš pjesnik u Dubrovniku nije obavljao nijednu od dužnosti koje bi dubrovačka vlastela, ako su živjeli u gradu, uobičajeno preuzimali. Znak je to da je u tom razdoblju barem povremeno izbivao iz domovine: kako dosad dostupni podatci pokazuju, ta izbjivanja nisu bila u svezi s nastavkom školovanja u inozemstvu. Bit će stoga da se i on od ranih dana posvetio trgovini, što jest bio životni put dobrog dijela njegove generacije lokalnih humanista. Rani i razvijeni dubrovački humanizam ostvarili su, kad je o poeziji riječ, profesionalni trgovci i amaterski latinski pjesnici poput već spomenutih Ivana Gučetića, Karla Pucića, Jakova Bunića ili Damjana Beneše, za koje nije poznato da su se dodatno obrazovali u inozemstvu. Tek su Ilija Crijević i Miho Celijski Gradić od dubrovačkih humanista s kraja petnaestog stoljeća sigurno pohađali studij u Italiji, a samo je Ilija studij u Ferrari i rimski lovor-vijenac uspio pretočiti u zanimanje profesionalnog humanista, kao učitelj na dubrovačkoj školi u razdoblju od 1497.–1504. i 1511.–1520.

Zanimljivo je pritom da nas tragovi trgovačke aktivnosti Ivana Gučetića dovode do potvrde njegova boravka u Veroni, i to upravo oko 1480. godine. U testamentu sastavljenom u ožujku 1502. Gučetić se između ostalog pobrinuo da izvršitelj oporuke nadoknade štetu čak i za sitne prijevare koje je u životu počinio, od krađe knjige Frana Getaldića do varanja na carini. Jedna se takva prijevara dogodila i sa suknom koje je kupio u Veroni, »oko dvadeset i jedne godine« prije trenutka sastavljanja testamenta, a onda ga umjesto preko Venecije u Dubrovnik dopremio preko Pesara, da izbjegne plaćanje mletačke carine:

Et perche sono anni circa ventiuano che comprai a Verona panni 51 li quali mudai la via de Pesaro volendo schiuar el datio di Venetia....⁷⁹

Premda je Dubrovnik u 15. st. razvio vlastitu proizvodnju sukna (*panni ragusei*), veronska vunena tkanina, *panni di Verona*, bila je u to doba roba prestižne kvalitete i plauzibilna je pretpostavka da je Gučetić kao trgovac krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih u više navrata pohodio taj grad da je nabavi.⁸⁰ Dapače, mletački zapis iz druge polovine petnaestog stoljeća potvrđuje da

⁷⁹ DAD, TN 28, f. 161.

⁸⁰ Mateo Miguel Kodrić Kesovia i Katarina Nina Simončič, »Organizacija i tehnologija suknarstva u Dubrovniku u 15. st.«, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 48 (2016), 273–279. Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, JAZU, Zagreb, 1951, 11–26.

je Dubrovnik, pred ostalim italskim centrima suknarske proizvodnje, preferirao veronsko, bresciansko i sukno iz Vicenze:

E se Ragusa consuma in gran quantità »panni veronesi e panni bressani, panni visentini da calze«, Tripoli di Siria privilegia i »panni bergamaschi bagnadi zimadi, panni visentini stretti, panni visentini alti, panni bressani e panni paduani«. ⁸¹

Štoviše, u Dubrovnik odlazi uočljivo više sukna nego na druge destinacije. Isti izvor ističe brojnost dubrovačkih trgovaca i količinu u Dubrovnik izvezene veronske tkanine upravo za godine u kojima je i Gučetić ondje kupovao tu robu:

L'interesse dimostrato nei confronti dei prodotti in lana della Terraferma è d'altronde dimostrato anche da un altro fatto non irrilevante: la presenza di mercanti ragusei, greci e armeni che giungono nelle città venete per acquistare direttamente dai produttori locali i tessuti da loro fabbricati. Le notizie in proposito sono particolarmente numerose per Verona. Nel solo periodo compreso tra il giugno del 1475 e il luglio del 1477, ad esempio, sono almeno 2.180 i panni acquistati dai mercanti di Ragusa in riva all'Adige. ⁸²

Poslovni dolasci u Veronu mogli su dakle Gučetiću biti dobrom prilikom da se ondje potkraj sedamdesetih upozna i poveže s lokalnom humanističkom elitom. Teško je naime drugačije objasniti kako bi se Gučetićev ranije spomenuti epigram u smrt Domizija Calderinija mogao naći među pjesničkim suzama za prerano preminulim humanistom, okupljenim u veronskom zborniku uglavnom lokalnih humanista, a da sam Gučetić nije bio u kontaktu s veronskom pjesničkom scenom. ⁸³ Moguće je stoga na koncu pretpostaviti i to da je Gučetić drugovao i s Crijevićevim adresatom Jacopom Maffeijem. Veronska obitelj Maffei tradicionalno se bavila suknarstvom, a Jacopo je i kao gradski dužnosnik mogao doći u dodir s dubrovačkim trgovcima, pa tako i s Gučetićem. ⁸⁴

⁸¹ Edoardo Demo, »Panni di lana per l' esportazione: i lanifici di Padova, Verona e Vicenza nel tardo medioevo«, u: *Centri di produzione, scambio e distribuzione nell' Italia centro-settentrionale: secoli XIII–XIV*, ed. Bruno Figliuolo, Forum, Udine, 2017, 173.

⁸² E. Demo, n. dj. (81), 173–174.

⁸³ Pjesme je u rukopis, pretpostavlja se, okupio Calderinijev otac. D. Novaković, n. dj. (50), 183–187.

⁸⁴ E. Demo, n. dj. (81), 174. Prema Banterleu, Jacopo Maffei kojeg spominje *Actio Panthea* sin je Tommasov: ne zna se kad je rođen ili umro, tek testament njegova brata Girolama Maffeiija 1513. spominje Jacopa kao preminulog. Godine 1469. taj je Jacopo Maffei zabilježen kao član vijeća *Consilarii di Verona* (G. Banterle, n. dj. [59], 166–168). Zagatin pak popis veronskih dužnosnika navodi da je Jacopo Maffei šest puta ulazio u povjerenstvo veronskih *Proveditori di Comune* u razdoblju 1488.–1499. Isti ga

U svakom slučaju, dokumentirana potvrda Gučetićeve boravka u Veroni oko 1480. važna je za priču o Crijeviću jer upravo je ona slabašna, ali trenutno jedina opipljiva spona koja bi mogla objasniti Crijevićev kontakt s lokalnim humanističkim krugom, a onda i pronalazak njegovih pjesama upravo u Veroni. Ako je dovoljno uvjerljiva ranije spomenuta pretpostavka da stacijevskom formom zaogrnuta Crijevićeve pjesma u smrt Gučetićeve slavuja u konačnici sugerira odnos šticećenika i patrona, onda je gotovo nezamislivo da Gučetić ne bi znao za Crijevićevu pjesmu u smrt njegova slavuja prije negoli je ona završila u Veroni, ili da Crijević ne bi dobro poznao Gučetićeve pjesnički opus prije negoli se u svojoj pjesmi osim Ivanu obratio i njegovoj Mirini. Dvojica pjesnika zasigurno su pjesnički surađivali, a ne bi bilo neobično da je Gučetić, kao već afirmirani pjesnik, poneku uspjeliju pjesmu svojeg šticećenika kadikad predstavio i širem krugu prijatelja. Iako se dosad u domaćoj literaturi spominjalo njegovo kretanje u drugim humanističkim krugovima, sva je prilika da je on svojem šticećeniku otvorio vrata upravo kod veronske kulturne elite.

Verona je pritom bila idealna destinacija. Što zbog naglašenih katulovskih reminiscencija, što zbog prizvuka Stacijevih *Silvi*, koje je svojim izdanjem Napulju i Italiji »vratilo« veronski sin Calderini, Crijevićeve je poezija morala posebno odgovarati ukusu veronskih humanista.⁸⁵ Njezino uvrštenje u veronski zbornik ms. 1366 to na koncu i potvrđuje, a za taj pak presudni korak u recepciji Crijevićeve pjesničkog ciklusa mogao bi onda zaslužan biti upravo Jacopo Maffei.

autor spominje na dužnosti *Podestà di Peschiera* 1451. i 1493., a 1503. zabilježen je kao *Podestà di Legnago* (Piero Zagata, *Cronica della città di Verona: Supplementi alla cronica, volume II della seconda parte*, Verona, 1749, 252–258). Napokon, *Actio Panthea*, opis događaja iz 1484., predstavlja ga upravo kao načelnika u Peschieri (*praetor Pisceriae*), što kronologiju Zagatinih podataka čini donekle problematičnom. U svakom slučaju, završni stihovi pjesme Virgilija Zavarise o veronskim humanistima (vv. 318–356) posvećeni su upravo Jacopu Maffeiju, opisujući ga kao mudra čovjeka iznimna pjesničkog i govorničkog talenta, koji se u želji za postizanjem pjesničke izvrsnosti (*cupiens Phoebeam attingere frondem*) nije stidio i u zrelijoj dobi pohoditi školu Giovannija Panthea (*haud puduit, cum iam maturior esset / et prope praeturam, sua subdere colla magistro: / antra frequentavit siquidem Pantheia nuper / assiduus*). G. Banterle, n. dj. (59), 144–146.

⁸⁵ Da je Verona u to vrijeme uistinu odisala upravo tim pjesničkim sentimentom, potvrđuju i stihovi već spomenute pjesme Virgilija Zavarisea u kojima predstavlja veronsku humanističku scenu. Zavariseu Muze, koje su stigle na svečanost u Veronu, nabrajaju koje su sve spomena vrijedne humaniste zatekle u gradu. Kada pak stignu do susreta sa samim Pantheom, kojem je čitava rasprava i posvećena, za njega kažu da je pjesnik koji lirsku poeziju piše poput Horacija, epitalamije poput Stacija, a epigrame poput Katula (vv. 164–168):

Cum fuimus vacuae licuitque per otia nobis,
 Pantheus ingenii victura per omnia saecla
 Ostendit monumenta sui: Venusinus habendus
 Est lyricis, thalamis est Statius, atque Catullus
 Argutis epigrammatibus, iucundus et acer.

Iako do danas nije monografski obrađen i iako, kako se čini, njegovih sačuvanih latinskih djela nema, učenost toga čovjeka njegovi obrazovani sugrađani znali su cijeniti.⁸⁶ Najzanimljiviju sliku njegova humanističkog profila pruža poslanica veronskog humanista Ludovica Cendrate (umro oko 1498.). Cendrata Maffei ju 1485. zahvaljuje što mu je prepričao Apulejevo djelo *Zlatni magarac* (*Asinus aureus*), njemu dotad posve nepoznato, uz zamolbu da mu Maffei na nekoliko dana knjigu i posudi:

Tu vero suavitate eloquii tui et memoria singulari tantopere opus istud commendasti... ut ardorem quendam inextinguibilem applicuisses cordi meo perlegendi tam elegans opus, varium quidem et eruditum... Obsecro itaque te, vir maximi precii, permittas dies aliquot tenere in manibus opus istud et de Apuleio asino aurum colligere...⁸⁷

Iz drugog pak Cendratina pisma saznajemo da je te iste 1485. Maffei bio, na slavu čitave Verone, pozvan na uglednu službu u Rim, kao tajnik kardinala Zena u Svetom kardinalskom kolegiju:

Celebratura est civitas nostra et posteritati commendatura inter plurimas laudes summi cardinalis Zeno quod Veronensem, quod generosa ortum familia, quod Jacobum divi ingenii splendidae familiae gubernatorem susceperit...⁸⁸

Jasno je dakle iz ovih pohvala da je Maffei bio intelektualac širokih interesa, u veronskom kulturnom kontekstu bez sumnje cijjenjen, pa ne čudi da se upravo njemu obratio i mladi dubrovački pjesnik. O opsegu i formi njihove humanističke korespondencije zasad možemo suditi samo na temelju Crijevićevih veronskih stihova. Pretpostavljamo da su oni, kad je Crijević u nekom trenutku stupio u vezu s Maffeijem, do veronskog adresata stigli kao tekst poslan na ocjenu: jednom je isto učinio i Gučetić, poslavši svoje pjesme na prosudbu Polizianu.

Maffei je tako vjerojatno primio Crijevićevu poslanicu opremljenu upravo ovim četirima pjesmama. Vidjeli smo da je Crijević znao na taj način komunicirati i pod svoje stare dane. Pedesetak godina stariji, tada benediktinski opat *Aloysius Ceruinus* nadimkom *Tubero*, sastavio je poslanicu popraćenu epigramima i uputio je Cassandri Marchese. Cassandri je pismom i pjesmama, istina, izrazio sućut zbog njezina pogrešno pretpostavljenog gubitka, no sve to, čini se, samo ne bi li

⁸⁶ Doduše, u kratkoj pohvalnoj raspravi *De origine et laudibus Maffeorum* iz 1480. (shorturl.at/jtuEK, 31. 03. 2023.) među desetak istaknutijih članova obitelji spomena Jacopova imena nema, no autor tog teksta, Giovanni Nicola Faella, napominje da izbjegava hvaliti pripadnike obitelji koji su još živi.

⁸⁷ C. Perpolli, n. dj. (59), 152.

⁸⁸ C. Perpolli, n. dj. (59), 153.

je pridobio da mu pošalje primjerak netom objavljena Sannazarova epa *De partu Virginis*.⁸⁹ U Maffeiju je onda mladi i ambiciozniji Crijević mogao vidjeti čak i budućeg pokrovitelja, a u svojoj poeziji katulovskog i stacijevskog okusa put ka pjesničkoj slavi u kulturnom središtu poput Verone.

Maffeijevim su pak posredovanjem Crijevićeve pjesme kasnije mogle završiti i u lokalnoj veronskoj humanističkoj zbirci, još i lakše ako je kojim slučajem još uvijek nepoznat sastavljač veronskog zbornika bio zapravo sam Maffei. Ovo je ujedno i najdalje dokle seže ovaj prvi pokušaj rekonstrukcije okolnosti nastanka veronskih stihova. Crijević, Gučetić, Calderini, Acciarini, Stacije, Katul, Verona, niti su koje zasigurno čine potku konteksta, no nema sumnje da još mnogi dijelovi tkanja nedostaju. Kako god bilo, i uz sva pitanja koja do daljnjeg ostaju otvorena sasvim je na koncu izvjesno da Crijevićevi stihovi u veronski zbornik nisu zalutali. Bit će stoga zanimljivo vidjeti može li praćenje novoprepoznate »veronske veze« dubrovačkog ranog humanizma ponuditi odgovore koji su ovdje izostali. Dotle će već i samo uvrštenje Crijevićeve poezije u rukopisnu zbirku suvremenog veronskog humanističkog pjesništva svjedočiti da su njegovi stihovi pogodili profinjen ukus lokalne publike: lijepo je to priznanje i pjesnikovu rodnu gradu, koji je sedamdesetih godina petnaestog stoljeća mogao stvoriti uvjete da se unutar njegovih zidina odnjeguje takav literarni talent.⁹⁰

⁸⁹ Cf. Österreichische Nationalbibliothek, ms. 9737e, f. 12 (dostupan pregled na mrežnim stranicama knjižnice): *Hoc tamen dolorem mihi magna ex parte minuit, quod audio Syncerum illud praeclarum de partu Virginis opus, priusquam decederet, absoluisse atque emendatum reliquisse. Quare te, uirgo eximia, maiorem in modum rogo, ut des operam ut ad me liber Synceri integer proferatur, posteaquam librariis siue exscriptus fuerit, siue formis impressus*. Prijevod čitava pisma donosi Darko Novaković, v. bilj. 9.

⁹⁰ Ovaj je rad izrađen u okviru projekta *Hrvatska rukopisna kultura: djela, pisari, zbirke* (IP-2019-04-8566), koji financijski podupire *Hrvatska zaklada za znanost*.

Prilog

Načela pripreme izdanja

Prijepis četiriju Crijevićevih pjesama u zborniku ms. 1366 (ff. 83-85), *Biblioteca Civica di Verona*, jedini je poznati rukopisni svjedok toga teksta. Okolnosti pod kojima su pjesme dospjele u Veronu uglavnom su nepoznate, ali prema dosad rekonstruiranim elementima konteksta (v. uvodnu studiju) pretpostavljivo je da bi se moglo raditi o izravnu prijepisu iz autorova autografa. Prepisivač je pritom pjesme prepisao uredno i čitko, doduše uz određen broj što sitnijih što krupnijih propusta.

Ortografska i interpunkcijska obilježja prepisanog teksta tipična su za humanistički latinitet, s brojnim razlikama u odnosu na klasične ortografske oblike. Premda se ne može znati u kolikoj mjeri ta odstupanja odražavaju stil samog autora, a koliko je riječ o ortografskim preferencijama prepisivača, sasvim je izvjesno da je barem dio nepravilnosti koje se u prijepisu zatječu morao postojati već i u samom autografu. Na primjer, *philomella* (pjesma I.) je neklasična, no za kasniji latinitet uobičajena geminirana grafija klasičnog oblika *philomēla*: ipak, teško da bi je na svoju ruku upravo u takvu obliku prepisivač uvrstio u naslov i na još tri mjesta u pjesmi (vv. 6, 17, 55) da je u predlošku ta riječ bila napisana klasično.

Ovo izdanje zbog toga ne slijedi legitimnu praksu u priređivanju tekstova iz neautografnih rukopisa, odnosno ne uspostavlja klasičnu ortografsku normu neklasično zapisanih riječi. Tekst je, naprotiv, najvećim dijelom u izdanje unesen u ortografskom obliku u kojem je zatečen u rukopisu, pri čemu se to odnosi na:

- a) Različite oblike grafije dvoglasa *ae* (*ae*, *e*, *ε*): npr. II, 28 *abacte* umjesto *abactae*; II, 10 *Ἐτνεϋς* umjesto *Aetnaeus*
- b) zamjene *i/y*: npr. I, 23 *Lido* umjesto *Lydo*; I, 10 *Pyreō* umjesto *Piraeo*
- c) oblike u kojima nije provedeno jednačenje konsonanata: npr. I, 26 *inmerito* umjesto *immerito*
- d) oblike neklasične upotrebe ili izostavljanja geminiranih oblika konsonanata: npr. I, 6 *Philomella* umjesto *Philomela*
- e) oblike pogrešno naznačene ili nenaznačene aspiracije: npr. I, 8 *Rodopenque* umjesto *Rhodopenque*

Pritom su ipak razriješene sve kratice zatečene u prijepisu, a pisanje velikog slova i interpunkcija prilagođeni su današnjim pravopisnim normama latinskog jezika. Napokon, sve bilo nepažnjom bilo pogrešnim čitanjem prepisivača netočno zabilježene riječi, čiji bi oblici mogli zbuniti čitatelja, u izdanju su zamijenjene oblicima koji su najvjerojatnije stajali u Crijevićevu autografu. Riječ je o sljedećim mjestima:

1. I, 17: *undis* umjesto *undus*
2. I, 28 *accecinique* umjesto *accensitique*
3. I, 60: *pudore* umjesto *pudoreꝯ*
4. II, 10 *sola queꝯ* umjesto *solaque*
5. II, 25: *rubor* umjesto *ruber*
6. III, 13 *lethale* umjesto *lechale*
7. III, 24 *Euoluens* umjesto *Euoluns*

I. Aloysius Ceruinus Ragusinus: in philomellam Iani Gotii Ragusini epicedium

Non Heliconae meo laticesque impellere sacros,
 Phoebe, sinas cantu, rauco nec margine vulsa
 Fluminis Eurotæ frontem mihi laurus obumbret
 Perpetuo uernans: taxus Cyrnea capillos
 Ambiat effusos, refero dum fata uolucris 5
 Tristia Cecropiæ. Nuper Philomella tyrannum
 Fugerat Odrysium tenues elapsa per auras
 Facta auis infaelix Rodopenque Hebrumque relinquens
 Actæas pernix cursum direxit ad oras,
 Pyreæque suas collegit uertice pennas 10
 Et patriam moesto compleuit carmine siluam.
 Dehinc ubi deiectas uidit Pandionis arces
 Cuspide barbarica distentis ocyus alis
 Effugit et dulces liquit concussa penates,
 Iamque elata polo non proxima littora Cretæ 15
 Ausoniamue petit, Siculis nec consistit oris,
 Sponte sed Illyricum celeri philomella uolatu,
 Dalmata qua Adriacis Epidaurus tunditur undis,
 Tendit et Aonias Iani concedit in aedes.
 Excipit hanc uates plectrum quo forte gerebat 20
 Pollice Castalium caueaque inclusit eburna
 Protinus et citharis stupefacta silentia iussit.
 Deinde domum uolucris Lido ditare metallo
 Imperat et uariis claustrum pinxisse figuris
 Prodigus atque Eois insignire lapillis. 25
 Nec tamen inmerito: Iani nam sæpe canoram
 Est comitata lyram querulæ modulamine lingue
 Accecinitque modos. Longe Acheloia cedit
 Parthenope et siluis uates auditus et undis,
 Ac Smyrnea chelis, quamuis hec Pergama sæuis 30
 Eripuit flammis, Geticas hic mouerit alnos,
 Illa uagas potuit cantu mulcere carinas
 Fluctibus Eoliis. Sed nulla est longa uoluptas:
 Vix etenim binos arguta peregerat annos,
 Cecropis inmiti carnem cum mersit Auerno 35
 Et Stygios dulci concussit gutture lucos.
 Occidit ergo tui blandum solamen amoris,
 Myrrina, funde comas, succos iam flamma Sabæos
 Hauriat, et multo cineres spargantur amomo.

I. Alojzija Crijevića Dubrovčanina tužaljka za slavujem Ivana Gučetića Dubrovčanina

Helikon ne daj, Febe, ni izvora svetoga vode
 Svojom da pjesmom sad zovem, nit da mi, promukla glasa,
 Čelo ovjenčava ubran uz obalu Eurota lovor
 Vazda zelen: žalobna neka mi korzička tisa
 Rasutu sapinje kosu, udes tužan dok pjevam 5
 Kekropa ptice. Filomela nekoć je uspjela bijegom
 Uteći tračkom vladaru, kroz tanani vinuv se uzduh,
 Postavši pticom, pa nesretna napusti Rodop i Hebar.
 Atičku obalu potraži letom na krilima brzim,
 Sklopivši pernate ruke tek na pirejskoj stijeni, 10
 E da bi očinske šume rastužila žalosnim pjevom.
 Tada pak spazi da tvrđu pandionsku razori sasvim
 Oružjem stranac, pa brže-bolje raširi krila,
 U bijeg se daje potresena, napušta dragu domaju.
 Na vrh se popevši nebu Kretu ne potraži ipak, 15
 Niti k Auzoniji leti, Siciliji isto ne stremi,
 Nego k Iliriku slavuj brzo upravi let svoj,
 Tamo gdje dalmatski Dubrovnik Jadrana valovi tuku:
 Aonskih Ivana dvorâ potraži zaklon na koncu.
 Ruka je dočeka barda što držaše kastalsku liru: 20
 On je tad primi i bjelokosni smjesti u kavez,
 Pa da pred njezinim pjevom zašuti i citara zvučna.
 Ptičici dom još dade ukrasiti kovinom vrijednom,
 Uz to mu slikama raznim resiti zidove poče,
 Najskupljeg kamenja dragog nadoda široke ruke. 25
 Zasluga ptičice to je, jer Ivanu često je znala
 Glasom tugaljivim svojim melodiju pratiti lire,
 Bila mu nadahnuće, bolja neg' kći Aheloja
 Partenopa, i pjesnik što šumi i rijekama znan je,
 Čak i lira iz Smirne, iako Homer Troje 30
 Zgarište pamćenju preda, a Orfej Tračana šume
 Micaše pjesmom, dok glas je sirene mazio one
 Eolske krme. Radost no nijedna ne traje dugo:
 Jedva da dva je ljeta cvrkutao Ivanu slavuj,
 Kadli mu tijelo okrutni Avern kekropsko uze, 35
 Stigijski gaj da ispuni ljupkim ptičice pjevom.
 Utjeha nježna ljubavi tvoje živa već nije,
 Mirino, kosu raspusti, u vatru mirodije baci
 Arapske, obilno prahom amoma žeravu prekrij.

Nec pudeat, casum defleuit Lesbia rapti Passeris, et lachrimis nigros foedauit ocellos. Tu quoque funeream tristi modo pectine tangas, Iane, chelim, sacras pandet tibi lauriger undas Delius et lymphis profundet plectra disertis.	40
Nomina da uolucris seculo mansura perenni, Que fidas dominę (mirum) perferre tabellas Nouerat et laceri gemitus exprimere cordis, Atque tuos poterat submittere, Myrrina, fastus, Siquando obliquo spectasses lumine Ianum.	45
At tu qui functos uita uehis equore manes, Nauita, Tartareo pallentem expone uolucrum Littore in Elysio, passim quo leta uirescunt Gramina, quoque umbrę campis spaciantur amoenis. Pelle procul conto crinitas anguibus atris, Portitor, Eumenides, ne dum philomella paludem	50
Annatat infernam flagrantis horreat ignes. Bistonii tantum uideat concede tiranni Verbera stridentesque fera ceruice cathenas, Scilicet ut linguę magnum solamen abacte Summat et erepto doleat ne moesta pudore.	55
	60

II. *Eiusdem Aloysii in Asterim puellam suam*

Adsis, o princeps nemoris sacrati, Phębe, facundi pater et liquoris, Tuque contracti rege plectra cantus, Lesbi puella, Nam meum uersat modo pectus ardor	5
Atque flagrantis rotat ima cordis, Nec mihi raptos sinit esse sensus Musa quieto. Scilicet cogor cecinisse nympham, Sola quę nostro placuit sub axe	10
Atque constantis domuit micanti Lumine fastus. Asteris formam celebrate, Musę, Nomen et culto resonante plectro: Passa nam uinclum prius illa nullum Colla subegit.	15
Haec meos nymphe populata sensus	

Što da se stidiš: Lezbija oplaka vrapčića mrtvog, Udes joj mrski suzama natopi tamna okašca. Ivane, i ti u svoju žalobno udari liru, Lovorom ovjenčan Deljanin dat će ti da se sad krijepiš Izvorom svetim, da vodom tom škropljena lira ti zbori.	40
Opjevaj ptičicu ovu da spomen joj nikad ne mine, Pticu što znala je (čuda li!) domine nositi pisma, Ranjena srca što znala je oponašati uzdah, Pticu što mogla je, Mirino, tvoju obuzdati objijest Ako bi ponekad Ivana poprijeko gledala okom. Ti pak, što umrlih duše stiškom pučinom voziš, Splavaru, ptičicu mrtvu položi na tartarsko polje, Ondje gdje travom Elizij zelenom posvuda buja, Livadom ljupkom kud okolo lutaju umrlih sjene. Otjeraj, vozaru, motkom Eumenide, kojima kosa Otrovnim zmijama buja, da slavuj se prepao ne bi, Močvarom stiškom dok pluta, vatri što one ih bljuju. Jedino vidjeti daj joj kako tiranin trački Udarce bičem prima i okovan lancima vrišti: Neka to utjehom bude što ona bez jezika osta I neka otjera tugu što taj joj ukrade čednost.	45 50 55 60

II. *Isti Alojzije pjeva o svojoj djevojci Asteridi*

Dođi bliže, vladaru gaja svetog, Febe, oče slaganja skladnih riječi, I ti metrom oblikuj sada pjev moj, Djevojko s Lezba, Jerbo dušu razdire moju vatra, Vitla srce goruće u dnu grudi, Te mi bol tu podnijeti šutke ludom Ne daje Muza.	5
Tu baš zato hvalit ću pjesmom djevu, Tek mi ta se pod ovim nebom sviđa: Ona meni oholu mir sav otme Očima sjajnim. Muze, dražest slavite Asteride, Ime njeno skladnom vi pjesmom pojte: Ona, znajte, jarmom mi sape dosad Slobodan vrat moj. Djeva ova zarobi svijest mi posve,	10 15

Humida torquet ueniente nocte, Nec frui miti sinit illa pace Luce serena.	20
Vellit heu totas penitus medullas, Siue Phoebeos niueo capillos Pectine ornat, siue gerit fluentes Ordine nullo, Siue formosę rubor ora tingit, Pallor aut vultus roseos colorat Vix meę possum miser esse compos Mentis abacte, Siue miranda rotat arte fusum Et colum lana minuit tumentem, Tum mihi longe saliente cedit Pectore uirtus.	25
Nomen infideę sileat Lacenę, Quę dedit cladi Phrygiam perenni: Haec enim forma equiperat nitenti Astra colentes. Asteris uirgo superat puellas Quę uagę siluis latitant amoenis: Asteri cedit celebransque fontes Candida Nais.	30
	35
	40

III. *Idem Aloysius ad Hieronymum de Gradibus*

Proh dolor, in Zephyros nostri cessere labores, Abstulit et merces Phasidos unda meas. Ipse manu uiolas et candida lilia carpsi, At premit alterius lecta corolla caput.	5
Optatas aliis prębet mea populus umbras, Nec fert cultori uitis adulta merum. Pectora rumpuntur, gemmas subtraxit Orestes, Articulis nuper quę cecidere meis. Molles deficiunt nigro liuore medullę, Intimaque ętneus deuorat ossa calor.	10
Sibilat infixum tumido sub pectore ferrum, Plagaque uisceribus stridet acerba meis. Fluctuat immissum neruis lethale uenenum, Ilia tabifico flumine mersa natant, Siue Titan radios, seu bigas lurida Phoebe	15

Muči srce dolaskom vlažne noći, Niti daje danju da sebi nađem Spokojna mira.	20
Čupa, jao, utrobu meni sasvim, Bilo da si rediti kosu plavu Češljem krene, bilo da pusti vlasi Sasvim bez reda,	25
Bilo rumen obraz da lijepu krasi, Ili blijedost lica da gledam njena, Jedva jadan priseban biti mogu Pamet jer gubim, Kad vreteno rukama vješto vrti, Praveć manjim presličin vune grumen, Srce tuče, hrabrosti nigdje nema U meni više.	30
Vjerolomnu Spartanku slaviti nemoj, Koja dade Frigiji poraz vječan: Ova svojim dražesnim stiže sjajem Bogove neba.	35
Nimfe djeva nadvisi Asterida Koje šumom skrovitom kroče posvud, Njoj se s puta Naida sklanja sjajna, Izvora ures.	40

III. *Isti se Alojzije obraća Jerolimu Gradiću*

Jadna li mene, čitavi trud moj ode u vjetar, Ugrabi Fasida val vrijedno što bilo je sve! Svojom sam rukom brao ljubice, ljiljane bijele, Drugomu glavu sad reši taj cvjetova splet.	5
Moja topola snivanu sjenu sad drugomu nudi, Onaj što njegovah trs drugomu daje svoj grozd. Puknut će srce, moje mi Orest biserje uze, Kojemu čuvar slab bijaše jednom moj dlan. Slabi nježna nutrina od mračnoga slomljena jeda, Svaku što imam kost vulkanski izjeda žar.	10
Šišti iz grudi mi rana što zada je bodež zabijen, Jednako udarcem tim ranjen mi cvili i drob. Poput plime otrov smrtonosan širi se tijelom, Razorne rijeke tijek rastače utrobu svu. Bilo da sunce mi sja il' blijedi na nebu je mjesec,	15

Sustulit, undosus manat ab ore liquor,
 Nec tantum lustrans Hyrcanos horrida saltus
 Exululat tygris foetibus orba suis.
 Scilicet hos gemitus dedit, hunc mihi Paula dolorem,
 Ha scelus, hec pharetris uenit harundo suis! 20
 Sed non illa meum tam dira cuspide ferrum
 Figeret, inuictę sic statuere deę:
 Quo cumulas igitur non candida uellera, Clotho,
 Euoluens fusos stamina pulla meos?
 Hoc foret, heu, gramen Phrygiis quod Pergamus aruis 25
 Educat, hoc plagę Gnosidos herba meę.
 Luctibus abrumpor, gemmas subtraxit Orestes,
 Articulis nuper quę cecidere meis.

IV. *Idem ad Iacobum Mapheum*

Non mirere tuas refero ni carmine laudes,
 Iacobe, Ceruino pectine ni quateris:
 Nam modo me solitus non urit Apollinis ardor,
 Non agit Aonius pectoris ima furor,
 Nec uideor sacrum circum uolitare cacumen, 5
 Enthea Cirrhęis quo fluit unda uadis.
 Nimirum assidue uetant mihi pectora cureę,
 Noctequē nec membris redditur alta quies.

Baš kao vodeni val iz mene probija žuč:
Tako ne zavija niti, dok gorjem hirkanskim luta,
Tigrica koja je sve leglo izgubila tu.
Uzdahe ove, bol ovu meni zadade Paula,
Strašno, njezin me baš otrovom napuni luk. 20
Ipak, ne htjede ona takvom me gađati strijelom:
Nepobjedivih taj boginja bijaše sud.
Čemu mi, Kloto, crnu vunu nesreće predeš,
Vrteć vreteno sad to, predivo mojega zla?
O kad bi jadnom mi bilo ljekovitih pergamskih biljki, 25
Kreta da travu mi da, ranjenoj duši za spas!
Pucam od jada, moje mi Orest biserje uze,
Kojemu čuvar slab bijaše jednom moj dlan.

IV. *Isti se obraća Jacopu Maffeiju*

Nemoj se čuditi, Jacopo, ako te ne hvalim pjesmom,
Ako te ne slavi sad Cervine citare zvuk.
Onim Apolona žarom što inače plamti ne gorim,
Nestade potpuno baš aonski iz mene duh,
Niti se čini da lijećem okolo svetoga vrha, 5
Gdje nas nadahnjuje bog vodama izvora svog.
Brige more mi dušu, kraja nigdje im nema,
Duboka ne može noć pružit mi potreban mir.

Vladimir Rezar

ALOYSIVS CERVINVS RAGVSINVS: THE VERONESE VERSES

The article presents a long-hidden jewel of Dubrovnik early-humanist poetry, one of those works the existence and contents of which has been mainly the subject of speculation. A small cycle of Latin poems of a markedly amorous tone was composed by Aloysius Ceruinus Ragusinus, better known as Ludouicus Ceruarius Tubero (Ludovik Crijević Tuberon, 1458–1527), author of the notable prose work *Commentariorum de temporibus suis libri undecim*.

Referred to are four poems, comprising 136 lines; the first, in hexameters, laments the death of the nightingale of the Ragusan poet Ioannes Gotius (Ivan Gučetić); the second, in Sapphic stanzas, praises the poet's beloved Asteris; the third in elegiac couplets describes the dramatic collapse of their love, while the final epigram addressed to the Veronese humanist Jacopo Maffei to some extent explains the Veronese provenance of the verses. The existence of the poems found was first referred to in 1972 in a lexicon entry written by Miroslav Pantić, identifying them as part of a lost Verona manuscript from the Saibante collection. The information that the manuscript had gone from Verona was however inaccurate: although the local catalogue had described it back in 1892, it took more than a century to establish that the codex containing the verses of Ceruinus has been ever since kept in the civic library in Verona (ms. 1366). The miscellany with about three hundred Latin epigrams, mostly written by Veronese humanists, was compiled at the end of the 15th century, while the composing of the Ceruinus' verses can be placed approximately to about 1480.

Ceruinus' poems proved him to be a talented author who was well versed in classical Latin poetry. The author's reading had clearly included not only poets of the Golden but those of the Silver Age as well. The influence of the elegists, particularly of Ovid, is pervasive, but it would seem that Ceruinus endeavoured in particular to weave into his verses poetic elements of the best known Verona poet of all times, Gaius Valerius Catullus. Similarly, as far as early imperial authors are concerned, Ceruinus seems to have been well acquainted with Martialis' poetry. However, a poet from that period who had a particularly intriguing influence on the final form of the first three poems is Publius Papinius Statius, particularly in his *Silvae* collection, which until the 1470s was not well known among the humanists even in Italy. The first commented edition of this collection was edited in 1475 by Domizio Calderini (Domitius Calderinus Veronensis), a philologist who, apart from this, was among the first to publish comments on Martial and Ovid, and whose literary fame in the second half of the fifteenth century exceeded the borders of his native Verona. With the information that the addressee of the last Ceruinus' poem was a prominent humanist of Verona and that the emphatic reminiscences of Catullus and Statius in the poetic cycle generate with their intertextual potential

an identifiable reference to Verona, the whole of the Ceruinus' collection gives the impression of belonging in the Veronese cultural context.

The paper has therefore attempted to throw light on the context that lay behind the specific stylization of this poetic cycle. An essential preliminary for this was to show that Ceruinus' biography as currently understood, which refers to his many years of education in Paris, is completely inaccurate. Subsequently we attempted to indicate where, then, Ceruinus might so early on have become acquainted with a work like Statius' *Silvae*, which at that time was only starting to circulate in the humanist world. After it turned out that there were no indicators at all of Ceruinus having been a student in Verona or Naples – milieus that were particularly interested in classical poets whose influence can be identified in Ceruinus' poems – or in any other foreign renaissance cultural centre, the focus shifted to Dubrovnik itself and the intellectual climate of the end of the 1570s.

Analysis eventually confirmed that at least two Ragusans had before the end of the 1570s become well acquainted with Statius' *Silvae*. In addition to Ceruinus there was his older fellow citizen and perhaps his patron, the forementioned Latin poet Ioannes Gotius. Reconstructed segments of the rapid reception of *Silvae* in Dubrovnik reveal its most plausible source, the Italian humanist Tideo Acciarini, a proven admirer of Statius' collection and Ragusan teacher in the period 1477 to 1480. At the same moment, Gotius' business activity in Verona, as well as appearance of his Latin epitaph among other laments on death of Domizio Calderini in another Veronese miscellany, could possibly explain Ceruinus' contact with the humanist circle there, and then of the finding of his poems precisely in Verona. In other words, everything would suggest that Gotius, a poet with an already established reputation and one connected with the humanists of Verona, opened the doors to the Veronese cultural elite for his young Ragusan protégé.

Keywords: Aloysius Ceruinus Ragusinus, Latin love poetry, ms. 1366 (Biblioteca Civica di Verona), Tideo Acciarini, Ioannes Gotius Ragusinus, Domizio Calderini, Statius' *Silvae*